

ARCHEOLOGISCHE PROSPECTIE
SINT-JANSVLIET (A443)
RAPPORT

RAPPORT VAN DE DIENST ARCHEOLOGIE STAD ANTWERPEN
Veerle Hendriks, Karen Minsaer en Jef Vansweevelt
April 2017

COLOFON

Onderzoek

Archeologische Prospectie Sint-Jansvliet
A443

Opdrachtgever

Stad Antwerpen ontwerp en uitvoering

Uitvoerder

Stad Antwerpen dienst archeologie

Auteurs

Veerle Hendriks, Karen Minsaer en Jef Vansweevelt

Afbeelding voorblad

Detail uit Le Beau Plan, het plan van Vuillaume, 1853-
1873 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen,
inventarisnummer 12#487

Wettelijk depotnummer

D/2017/0306/57

copyright Stad Antwerpen dienst archeologie

Zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de
Stad Antwerpen dienst archeologie mag geen enkel
onderdeel of uittreksel van deze tekst worden weergegeven
of in een elektronische databank worden gevoegd, noch
gefotokopieerd of op een andere manier vermenigvuldigd.

1 Inhoudsopgave

1	Inhoudsopgave	3
2	Identificatie	4
2.1	Administratieve fiche.....	4
2.2	Kaarten	5
3	Inleiding.....	7
4	Beschrijving van de vindplaats	9
4.1	Geografische en topografische beschrijving	9
4.2	Geologisch en bodemkundig	10
5	Historische, cartografische en archeologische voorkennis.....	13
5.1	Historische situering en topografie	13
5.2	Cartografische en iconografische bronnen	17
5.3	Archeologische situering	27
6	Onderzoeksmethode	29
7	Beschrijving van de aangetroffen sporen, structuren en vondsten.....	31
7.1	Sleuf 1	31
7.2	Sleuf 2	33
7.3	Sleuf 3	35
7.4	Sleuf 4	36
7.5	Sleuf 5	38
8	Vondsten.....	45
9	Datering en interpretatie van de vindplaats	47
10	Aanbevelingen voor verder onderzoek/advies	51
11	Synthese	51
12	Bibliografie	53
13	Figurenlijst.....	55
14	Bijlagen.....	57

2 Identificatie

2.1 Administratieve fiche

Opgraving ☐	Prospectie ☒
Vergunningsnummer	2016/038
Vergunninghouder	Veerle Hendriks
Vergunningsnummer metaaldetectie	2016/038 (2)
Vergunninghouder metaaldetectie	Veerle Hendriks

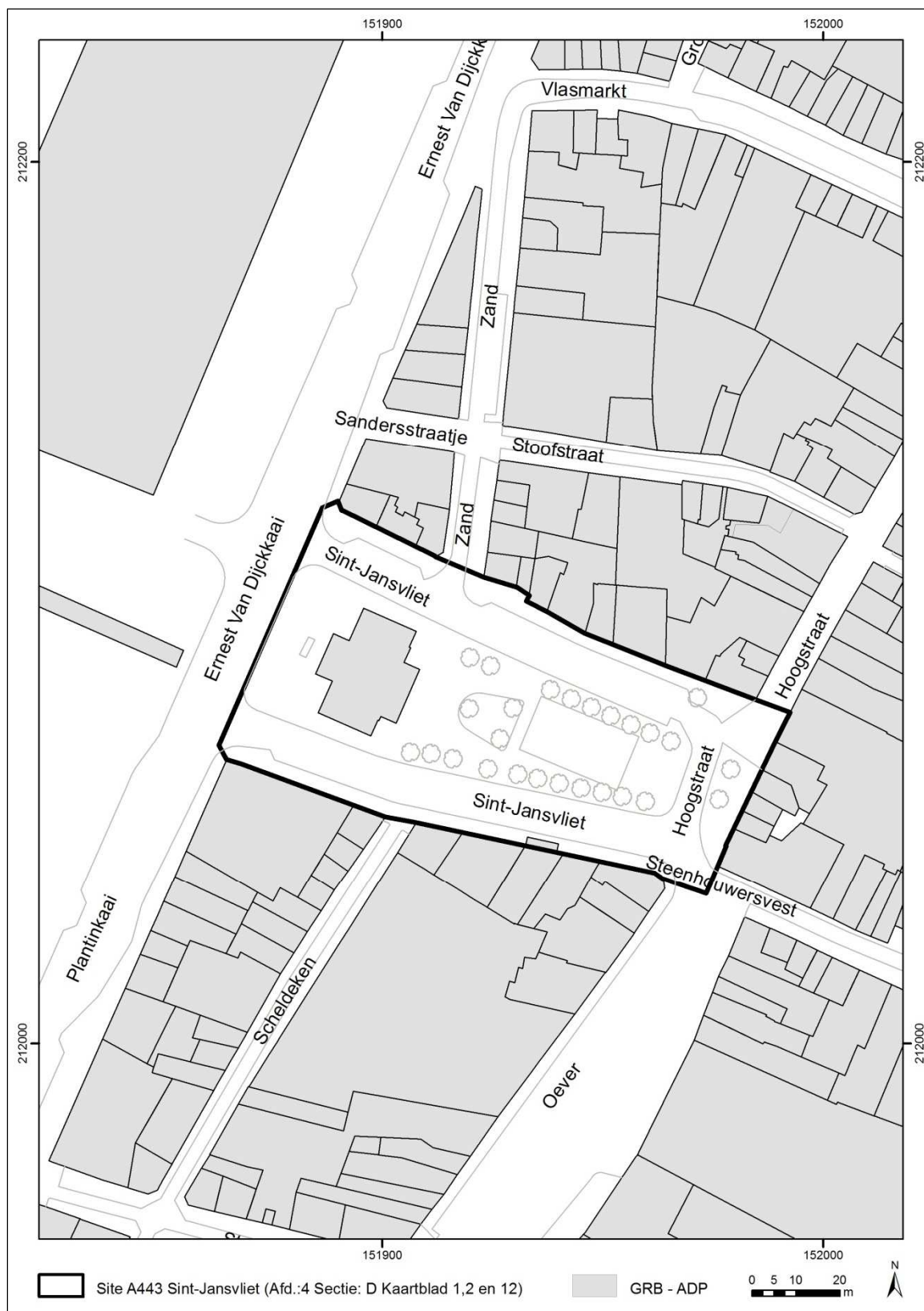
Naam site	Sint-Jansvliet
Projectcode	A443
Provincie	Antwerpen
Gemeente	Antwerpen
Deelgemeente	Antwerpen
Adres	Sint-Jansvliet
Kadastrale gegevens	Afdeling 4, sectie D openbaar domein
Lambertcoördinaten (bounding box)	X: 151 993,903 Y: 212 032,235 X: 151 863,188 Y: 212 122,671
Opdrachtgever	Stad Antwerpen ontwerp en uitvoering
Uitvoerder	Stad Antwerpen dienst archeologie Postadres: Grote Markt 1 2000 Antwerpen Kantooradres: Francis Wellesplein 1 2018 Antwerpen
Leidinggevende archeoloog	Veerle Hendriks
Archeologisch team	Veerle Hendriks, Jef Vansweevelt
Start veldwerk	7 maart 2016
Einde veldwerk	9 maart 2016
Plannen	Daan Celis, Francisco Miranda
Wetenschappelijke begeleiding	Karen Minsaer
Beheer vondsten	Stad Antwerpen depot dienst archeologie
Titel	Archeologische prospectie Sint-Jansvliet (A443). Rapport.
Contact	archeologie@stad.antwerpen.be Tel: 03 338 23 23
Wettelijk depotnummer	D/2017/0306/57

2.2 Kaarten

Figuur 1: Situering van de onderzoekszone op de topografische kaart (bron: Gis stad Antwerpen).

Figuur 2: Kadasterkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (bron: Gis stad Antwerpen).

3 Inleiding

De stad Antwerpen plant de heraanleg van de Sint-Jansvliet in 2017-2018¹ volgens het 'Beeldkwaliteitsplan Historische Stad'. Het plein zal opnieuw vormgegeven worden als één plein van gevel tot gevel, op de rand van de historische binnenstad en grenzend aan de Schelde. Binnen de heraanleg van het plein worden tevens rioleringswerken uitgevoerd.²

De Sint-Jansvliet is gelegen in de historische binnenstad. Hoewel het nu een plein is, verwijst de naam naar de oorspronkelijke functie van deze plek, namelijk die van waterkanaal. Ondergronds zijn dan ook restanten bewaard van de oorspronkelijke kademuren van de vliet.

De stedelijke dienst archeologie adviseerde het ontwerp af te stemmen op de kademuren van de vliet, om deze maximaal in situ te behouden. Daarnaast wordt de mogelijkheid onderzocht om het tracé van de kademuren van de vliet te visualiseren op het openbaar domein.

In het kader van deze geplande werken werd door de dienst archeologie van de stad Antwerpen een prospectie met ingreep in de bodem uitgevoerd ter hoogte van Sint-Jansvliet in maart 2016. Dit onderzoek moest toelaten de exacte locatie van de vlietmuren vast te stellen, zodat hiermee rekening gehouden kon worden bij het ontwerp van de heraanleg en de rioleringswerken.

In dit conceptrapport worden de resultaten van de prospectie met ingreep in de bodem voorgesteld. In de inleidende hoofdstukken worden de geografische, bodemkundige, historische en archeologische situering van het onderzoeksgebied behandeld. Vervolgens wordt de gebruikte methodiek toegelicht en worden de resultaten van het onderzoek besproken en geïnterpreteerd.

---

¹ Meer info op <http://www.stadindialoog.be/>

² Interne presentatie projectdefinitie heraanleg Sint-Jansvliet.

4 Beschrijving van de vindplaats

4.1 Geografische en topografische beschrijving

Het grondgebied van de stad Antwerpen beslaat het noordwestelijke gedeelte van de provincie Antwerpen. Naast het eigenlijke stadsgedeelte omvat Antwerpen de districten Ekeren, Merksem, Deurne, Borgerhout, Berchem, Wilrijk en Hoboken. Het noordelijke deel van het grondgebied wordt gevormd door de haven met de polder-enclave Lillo-Fort en de dorpen Berendrecht en Zandvliet. Het totale stedelijke grondgebied omvat meer dan 21 000 ha.³ In 2016 bedroeg het aantal inwoners van de stad Antwerpen 518 368.⁴

Aanvankelijk behoorde het gebied tot drie geografische streken: de polders in het noorden, de Kempen in het noordoosten en het Land van Boom in het zuidoosten en het zuiden. Van het oorspronkelijke landschapsbeeld blijft ten gevolge van de intensieve verstedelijking en de expansiedrang van de haven, niet veel meer over.⁵

Het gebied waar de stad zich ontwikkelde, ligt nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Beide rivieren ondergingen wijzigingen doorheen de tijd, maar vooral de Schelde speelde een grote rol in de stadsontwikkeling. Het grondgebied van de stad Antwerpen situeert zich op beide oevers van de Schelde. De rechteroever, waar de stad zich grotendeels ontwikkelde, kreeg pas op het einde van de 19de eeuw het rechtlijnige verloop dat de kaaïen nu typeert.⁶

Het projectgebied 'Sint-Jansvliet/A443' bevindt zich op de rechteroever van de Schelde, binnen de historische stadskern van Antwerpen. De naam vliet verwijst naar de vroegere topografie, aangezien hier vóór de rechtekking van de Scheldekaaïen een vliet of kanaal lag. Vermoedelijk was de vliet in oorsprong een natuurlijke geul die later verbreed werd en uitgebouwd als binnenhaven.⁷

Bij de rechtekking van de kaaïen werd de vliet gedempt en ontstond een open ruimte. Vandaag is deze ruimte in gebruik als plein met onder meer een basketbalveld.

Op de westelijke zijde van dit plein bevindt zich ook het toegangsgebouw van de voetgangerstunnel Sint-Anna onder de Schelde. De voetgangerstunnel (tunnel, toegangsgebouwen en oorspronkelijke technische uitrusting) is vastgesteld bouwkundig erfgoed en beschermd als monument.⁸ De constructie dateert uit de jaren '30 van de 20ste eeuw.

---

³<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/120008>

⁴<https://stadincijfers.antwerpen.be/dashboard/Demografie--c635848223015539581/>

⁵<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/120008>

⁶ <https://inventaris.onroenderfgoed.be/cai/zone/140031>

⁷ Vande Weghe 1977, p.428-429.

⁸ <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216718>

4.2 Geologisch en bodemkundig

Volgens de Tertiair-geologische kaart bevinden zich twee geologische formaties ter hoogte van Sint-Jansvliet: de Formatie van Berchem en de Formatie van Kattendijk (zie figuur 3).

De Formatie van Berchem bestaat uit donkergroen tot zwart zand dat sterk glauconiethoudend is. Deze formatie bevat plaatselijk schelpen en is onderaan kleihoudend. Ze kan een dikte hebben tot 25m.

De Formatie van Kattendijk bestaat uit groengrijs tot groen fijn zand dat sterk glauconiethoudend en plaatselijk kleihoudend is. Deze formatie is 5 tot 10m dik.⁹

De Tertiaire afzettingen worden afgedekt door jongere Quartaire afzettingen (zie figuur 4). In het projectgebied bestaan deze afzettingen uit holocene mariene zandige facies (code M), afgezet in de getijdengeul van de Schelde en behorende tot het holoceen alluviaal complex. Het betreft grijs kalkrijk middelmatig fijn zand dat plaatselijk kleiig tot siltig kan zijn. Dit zand bevat inclusies, gaande van volledige schelpen tot fijn schelpengruis, kleibrokjes, fijn grind, veenbrokjes, en vegetatierestjes. Deze inclusies zijn voornamelijk afkomstig van de synsedimentaire afbraak van de getijdengeulen of herwerkt door insnijding in het onderliggende substraat. Het gaat om oeverafzettingen of getijdegeulopvulling. Meestal bedraagt de dikte van deze afzetting slechts 2m, maar lokaal kan dit hoger oplopen.

Ter hoogte van het projectgebied werd code M aangevuld met !. Dit wil zeggen dat er aanvullingen, afgravingen of ophogingen plaatsgevonden hebben.

Ter hoogte van het projectgebied bevindt zich ook diachroon herwerkte tertiaire afzettingen. Dit zijn herwerkte Tertiaire sedimentpakketten die bestaan uit fijne, glauconiethoudende zanden en gekenmerkt worden door belangrijke concentraties aan schelpen en schelpgruis, soms opgehoopt in “lenzen” (code #). Ook deze afzettingen zijn in belangrijke mate aangevuld, opgehoogd of afgegraven (code !).¹⁰

Het projectgebied bevindt zich in het historische stadscentrum van Antwerpen. Op de bodemkaart wordt dan ook enkel type OB (bebouwde grond) weergegeven.¹¹

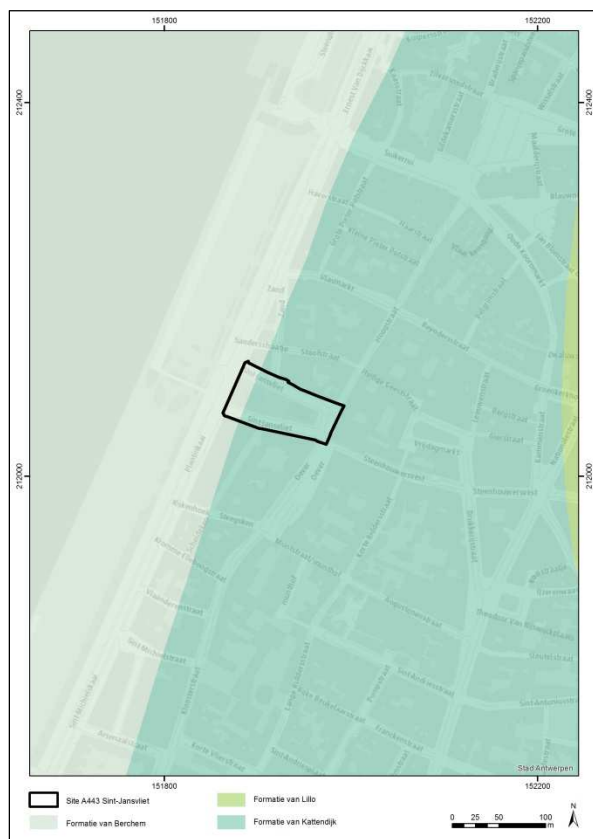
---

⁹ Jacobs e.a. 2010, p. 21-25.

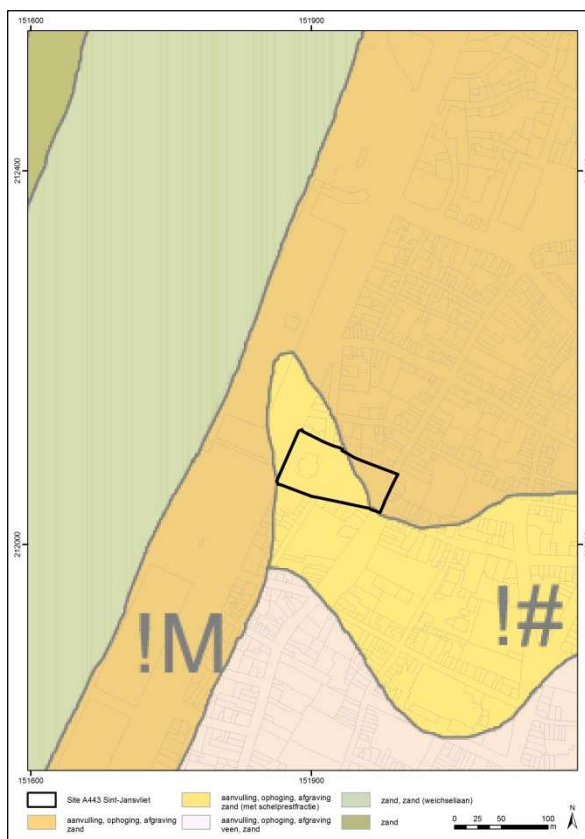
¹⁰ Adams e.a. 2002, p. 12-19.

¹¹ <http://www.geopunt.be/>

Figuur 3: Sint-Jansvliet op de Tertiair-geologische kaart. (bron: <http://www.geopunt.be/>).

Figuur 4: Sint-Jansvliet op de Quartair-geologische profieltypekaart. (bron: <https://dov.vlaanderen.be/dovweb/html/index.html>)

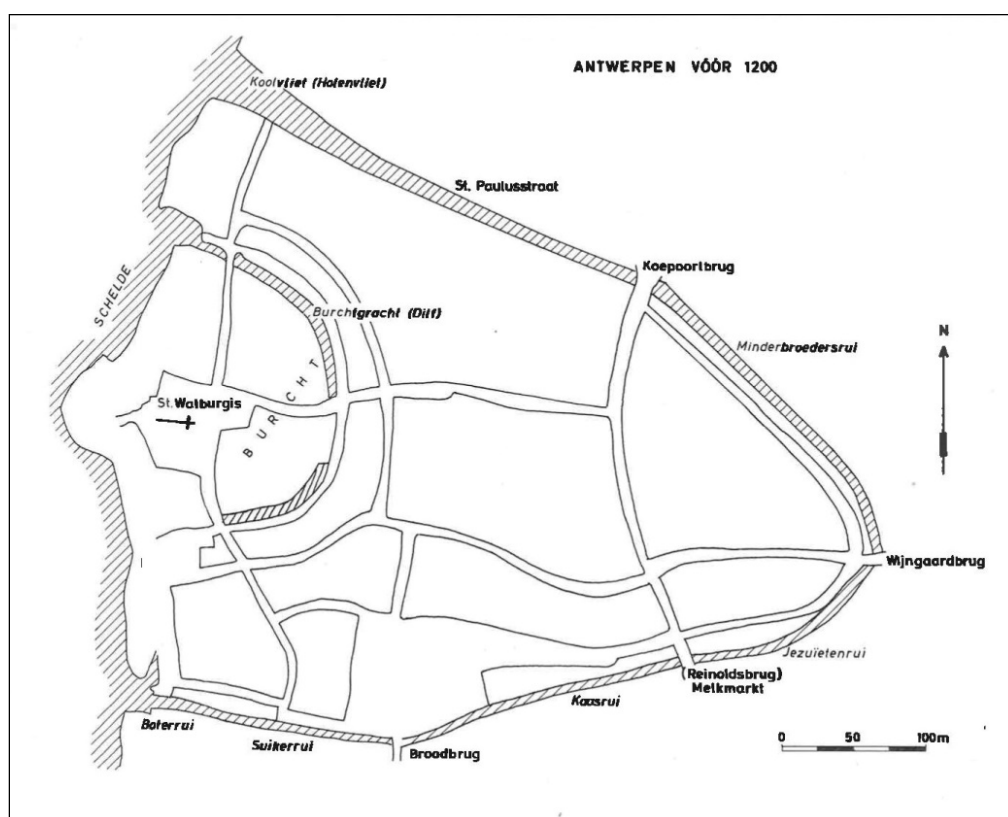

5 Historische, cartografische en archeologische voorkennis

5.1 Historische situering en topografie

In de vroege middeleeuwen was de Sint-Jansvliet waarschijnlijk een natuurlijke inham of geul, ontstaan door overstroming.¹²

Ten noorden van Sint-Jansvliet ontstaat vanaf de late 9de eeuw een versterkte handelsnederzetting die zich in de 10de eeuw sterk ontwikkelt. Deze burcht vormt de nucleus van waaruit het middeleeuwse Antwerpen groeit. In de late 11de eeuw zou de groeiende agglomeratie omgeven zijn door een watersingel (de zogenaamde ruienstad, zie figuur 5).¹³

Figuur 5: De ruienstad vóór 1200, ca. 20 ha (© Voet e.a. 1978, p.42).

Vanaf 1200, bij de eerste stadsuitbreiding, zal de Sint-Jansvliet deel uitmaken van de stad. Er was ondertussen nood aan een solide omwalling die ook gebieden buiten de ruienstad zou omvatten. De eerste stadsuitbreiding werd in zuidelijke en zuidoostelijke richting uitgelegd, waar men op hoge gronden van minimaal 6m kon blijven.

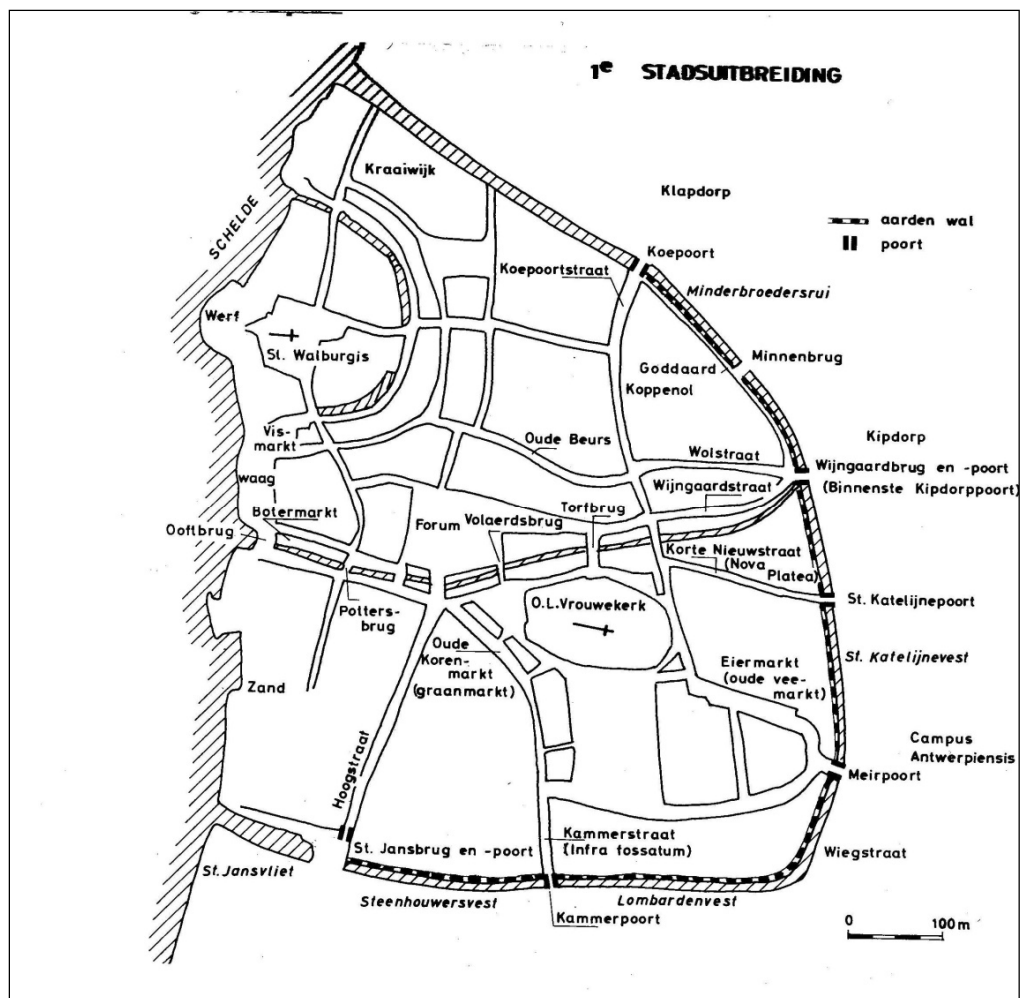
De nieuwe stadsgracht werd aangezet in de eerste inzinking van het landschap voorbij de landrug van de Hoogstraat, oftewel de latere Sint-Jansvliet.¹⁴ De inham werd breder uitgebouwd zodat schepen zij aan zij konden aanmeren, wat elders in de stad niet mogelijk was. De nieuwe singel werd, uitgezonderd Sint-Jansvliet, niet meer rui maar vest genoemd.

¹² Vande Weghe 1977, p.428-429.

¹³ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/120641>

¹⁴ Voet e.a. 1978, p.43-45.

De brede Sint-Jansvliet ging in het oosten over naar de nauwere Steenhouwersvest (zie figuur 6).

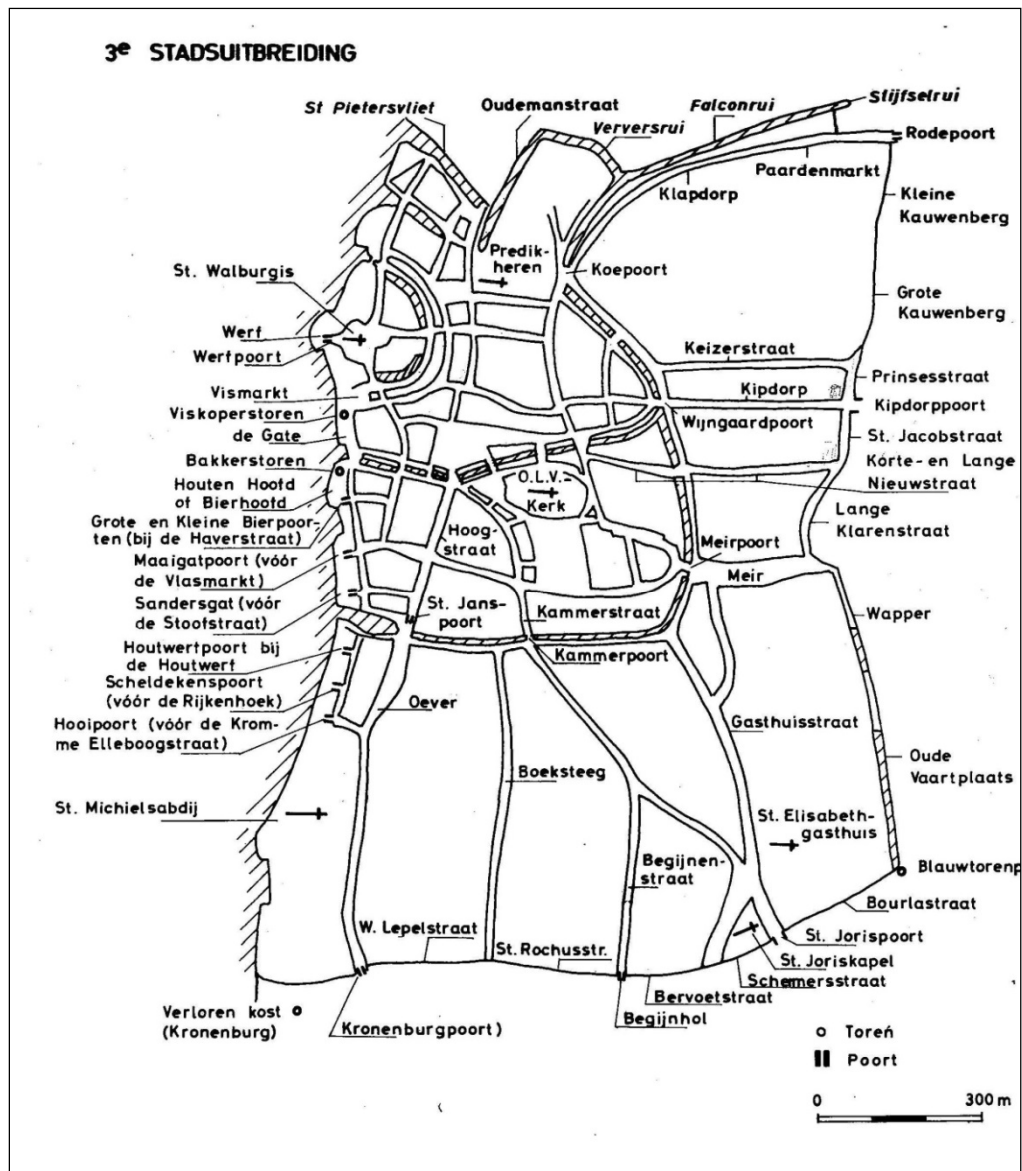
Figuur 6: De eerste stadsuitbreiding omstreeks 1200 (©Voet e.a. 1978, p.44).

Begin 13de eeuw was zo de stedelijke nederzetting volledig omvest en met aarden verdedigingswerken versterkt (ca. 40ha). De aarden wallen bevonden zich naast het water, aan de binnenzijde van de stad. De toegangswegen tot de stad werden van (stenen) poorten voorzien. Ter hoogte van Sint-Jansvliet en het einde van de Hoogstraat stond de Sint-Janspoort. Achter de poort lag de Sint-Jansbrug over de vliet. De Sint-Janspoort was vooral verkeers-technisch van belang. Door de Sint-Janspoort liep de verkeersader die, komend van de Markt door de Hoogstraat naar de Sint-Michielsabdij (extra muros) leidde, en verder zuidwaarts langs de Schelde liep.¹⁵

In de loop van de 13de eeuw kende Antwerpen een grote economische expansie die leidde tot een versnelde ruimtelijke stadsontwikkeling. Nieuwe woongebieden werden in gebruik genomen en kregen aanzien, wat de omgrachting ervan noodzakelijk maakte. De vesten van 1200 waren ondertussen in verval geraakt, waardoor hun militair nut twijfelachtig werd. Daarnaast wilde men Antwerpen tot een stevige vesting uitbouwen en rijpte de gedachte aan een verdediging langs de Schelde. Dit leidde tot de derde stadsuitbreiding

¹⁵ Voet e.a. 1978, p.45.

(1295-1314), waarbij het grondgebied van de stad verdrievoudigde (tot 156 ha., zie figuur 7). De nieuwe stadsomwalling werd aangezet ten zuiden van de Sint-Michielsabdij.¹⁶ Aan Scheldezijde verrezen tijdens deze stadsuitbreiding ook hoge stadsmuren. Om de werven en aanlegsteigers vanuit de stad makkelijk bereikbaar te maken, werden poorten en gaten gebouwd. Daarnaast werden verschillende torens opgericht aan Scheldezijde. Ter hoogte van Sint-Jansvliet stond zowel aan de noordelijke als de zuidelijke zijde een toren.¹⁷

Figuur 7: De derde stadsuitbreiding (© Voet e.a. 1978, p.50).

De Sint-Jansvliet vormde nu niet langer de zuidelijke grens van de stad. De Sint-Janspoort verloor dan ook haar nut. Ze werd uiteindelijk in 1581 afgebroken.¹⁸ Doorheen de tijd werden verschillende activiteiten langs de kades van Sint-Jansvliet gehouden. Hier was de haringstapel, die in 1417 naar de Holenvliet (Koolvliet) verhuisde.¹⁹

¹⁶ Voet e.a. 1978, p.49-51.

¹⁷ Mertens en Torfs 1976 (2de deel), p.376.

¹⁸ Voet e.a. 1978, p.47.

¹⁹ Mertens en Torfs 1976 (2de deel), p.389-390.

Langs de Zuidkaai werd een fruitmarkt gehouden, tot ze in 1562 naar de Nieuwstad werd overgebracht. Langs de Noordkaai hield men geruime tijd elke vrijdag een vlasmarkt. Deze markt strekte zich vermoedelijk uit over de Stoofstraat tot aan de Vlasmarkt.²⁰

Omstreeks 1552 werd een watermolen opgericht aan de westzijde van Sint-Jansvliet. De stadsmolen beschikte over 2 raderen. De molen maalde zowel voor bakkers als brouwers.²¹ In 1837 wordt de watermolen gesloopt en verkocht en wordt er een nieuw gebouw opgericht op deze plaats.²²

Onder impuls van Napoleon wijzigde het uitzicht van de Scheldekaaien grondig. De middeleeuwse stadsmuren werden afgebroken en de kaaimuren gedeeltelijk rechtgetrokken. Ook de kaaimuren van Sint-Jansvliet ondergingen een metamorfose. De zuidelijke kaaimuur kreeg een veel rechtlijniger verloop. Aan de westzijde verdwenen de middeleeuwse stadsmuren en torens en werd een nieuwe gevelwand aangezet.

De Steenhouwersvest, die aansluit op de Sint-Jansvliet aan oostelijke zijde, werd overwelfd in 1830. Het stuk straat tussen de Steenhouwersvest en de Sint-Jansvliet heette aanvankelijk Sint-Jansbrug. De straatnaam Sint-Jansbrug werd rond 1840 opgeslorpt door de Hoogstraat. De naam Sint-Jansvliet werd toen vervangen door Sint-Janskaai Noord en Sint-Janskaai Zuid.

In 1865 werd een gemetselde (draai)brug aangelegd over de Sint-Jansvliet. In hetzelfde jaar werd de oude brug over de vliet verkocht.

Van 1877 tot 1884 werden grote werken uitgevoerd aan de Scheldekaaien, de zogenaamde rechttrekking van de kaaien. De Sint-Jansvliet werd tijdens deze werken overkluisd. Het gaat hierbij niet om een overkluizing van de oorspronkelijke vliet. In 1881 werd net ten zuiden van de zuidelijke kaaimuur van Sint-Jansvliet een nieuwe rui aangelegd. De oorspronkelijke vliet werd gedempt. In 1884 werden de huizen op de Sint-Jansbrug afgebroken. De nieuwe open ruimte werd in 1886 beplant met 4 rijen olmen.

In 1883 werd de Porta Regia (Waterpoort) verplaatst naar de open ruimte die nu bestond op Sint-Jansvliet. Deze poort stond aanvankelijk ter hoogte van het vroegere Maeyersgat aan de Scheldekaaien. In 1933 werd de poort opnieuw gedemonteerd, om heropgericht te worden op de Gillisplaats. Op de plek van de poort werd immers het toegangsgebouw van de Sint- Annatunnel of voetgangerstunnel opgericht. Het plein krijgt dan ook tijdelijk de benaming Kleine Tunnelplaats. In 1959 wordt de naam Sint-Jansvliet in ere hersteld.

---

²⁰ Vande Weghe 1977, p.429.

²¹ Kockelberg 1986, p.46.

²² http://www.avbg.be/kroniek_Antwerpen_1801-1900

5.2 Cartografische en iconografische bronnen

Verschillende cartografische en iconografische bronnen leveren informatie over Sint-Jansvliet. Hieruit blijkt dat de Sint-Jansvliet doorheen de tijd meerdere transformaties heeft gekend.

De kaart van Van Caukercken (zie figuur 8) geeft de situatie aan het begin van de 13de eeuw weer. De Sint-Jansvliet vormt de zuidelijke grens van de stad. Er is geen bewoning langs de vliet. Het enige gebouw dat afgebeeld wordt, is de Sint-Janspoort.

Figuur 8: Antwerpen begin 13de eeuw. Kaart uit de kroniek van Louis Van Caukercken, 1688-1693 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#2869). Nummer 6 duidt de Sint-Janspoort aan.

Het document dat bekend staat als ‘de oudste stadsplattegrond van Antwerpen’ (zie figuur 9) stamt uit de 16de eeuw. Ter hoogte van Sint-Jansvliet wordt een stadsmuur, de Sint-Jansbrug en de Sint-Janspoort weergegeven. Dit is echter geen realistische weergave van de 16de-eeuwse stad, aangezien zowel de middeleeuwse als de Spaanse omwalling weergegeven worden. De twee omwallingen bestonden echter niet gelijktijdig.²³

²³ Depuydt e.a. 2015, p.12-15.

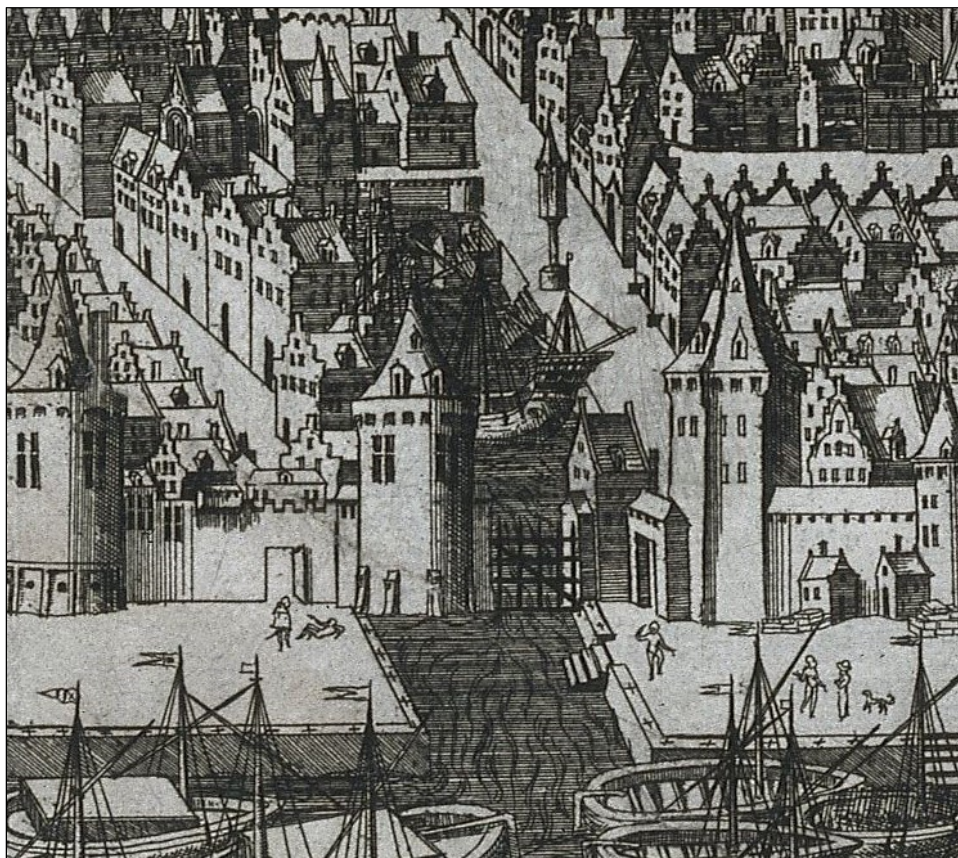

Figuur 9: Detail uit 'de oudste stadsplattegrond van Antwerpen' (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#11667).

Een meer realistisch beeld krijgen we op het zogenaamde 'Vogelvluchtplan' (1524-1528, zie figuur 10) en het plan van Antwerpen van Virgilius Bononiensis (1565, zie figuur 11). Het eerstgenoemde is een stadsgezicht in vogelvlucht vanuit het westen, terwijl het laatstgenoemde een stadsgezicht in vogelvlucht is vanuit het oosten. Beiden tonen dat de Sint-Jansvliet een brede binnenhaven is, waar schepen zij aan zij kunnen aanmeren. Naast de kades bevinden zich huizenrijen. Ook de Sint-Janspoort is zichtbaar op de plannen. Op het Vogelvluchtplan (zie figuur 10) zijn in detail zelfs trappen zichtbaar langs de zuidelijke vlietmuur. Op beide plannen zijn nog geen huizen zichtbaar ter hoogte van Sint-Jansbrug.

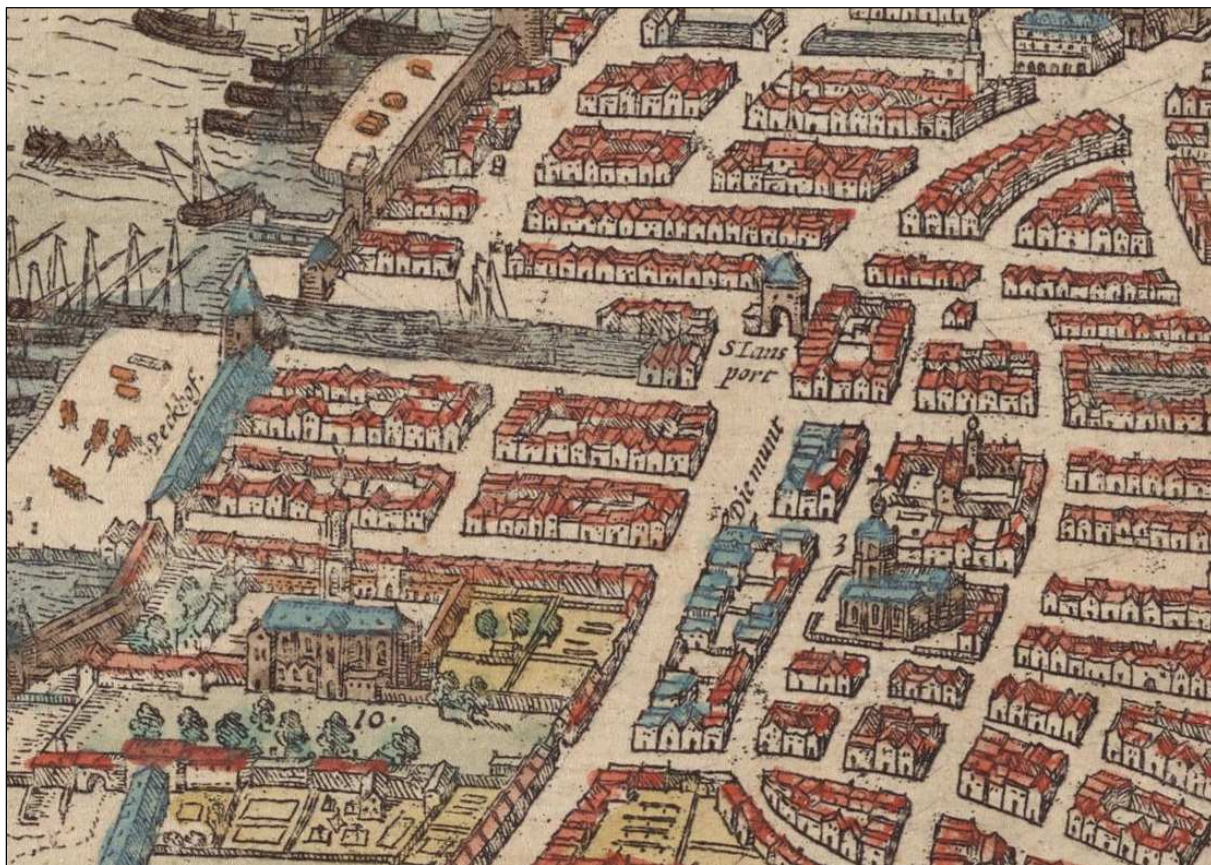

Figuur 10: Detail uit het 'Vogelvluchtplan' (© Rijksmuseum Amsterdam, inventarisnummer RP-P-OB-4318).

Figuur 11: Detail uit de kaart van Vergilius Bononiensis (© Museum Plantin Moretus/Prentenkabinet, inventarisnummer MPM.V.VI.01.002).

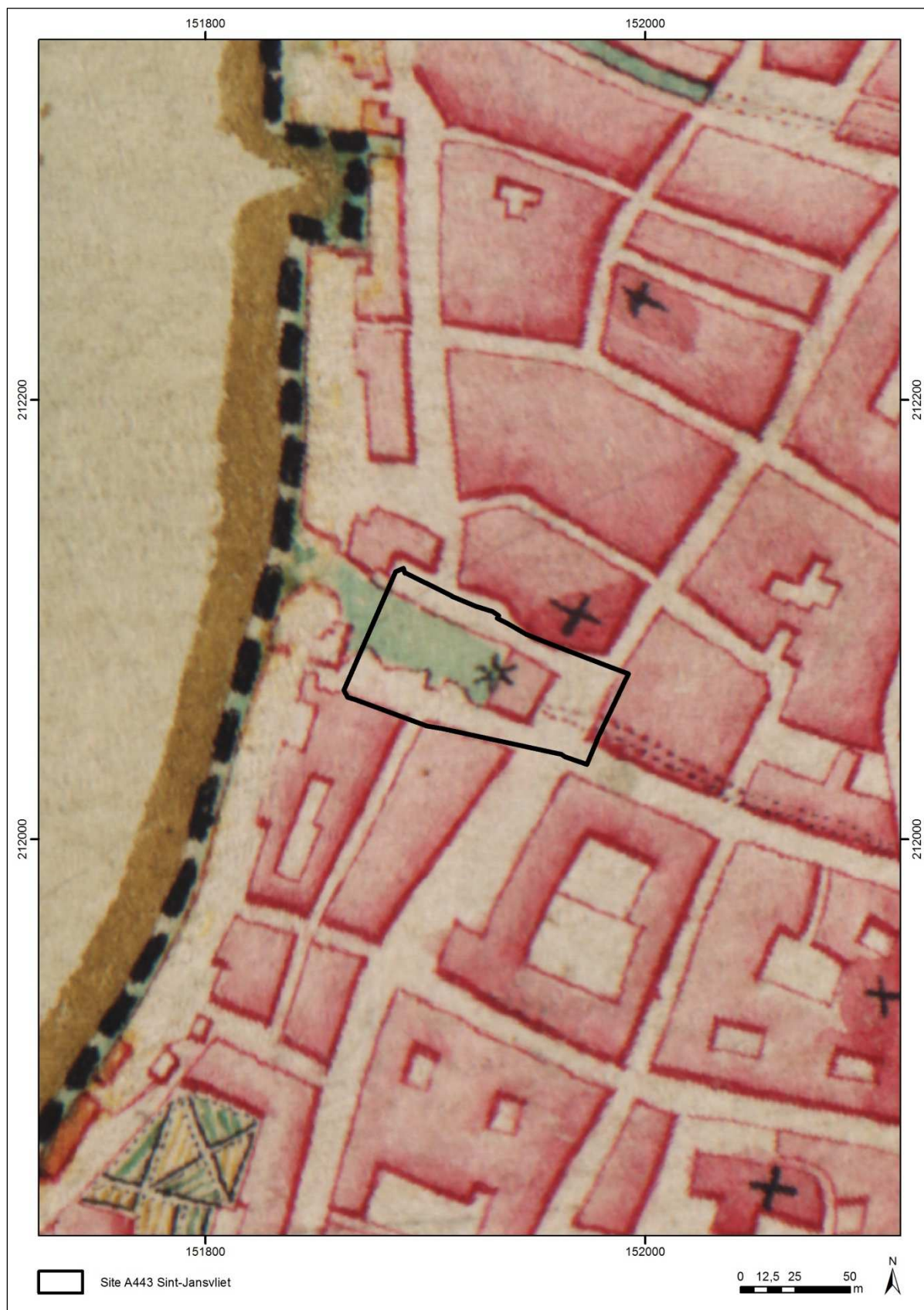

Figuur 12: Sint-Jansvliet en Sint-Janspoort op het vogelvluchtgezicht vanuit het zuiden van Hogenberg, 1572 (FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4122).

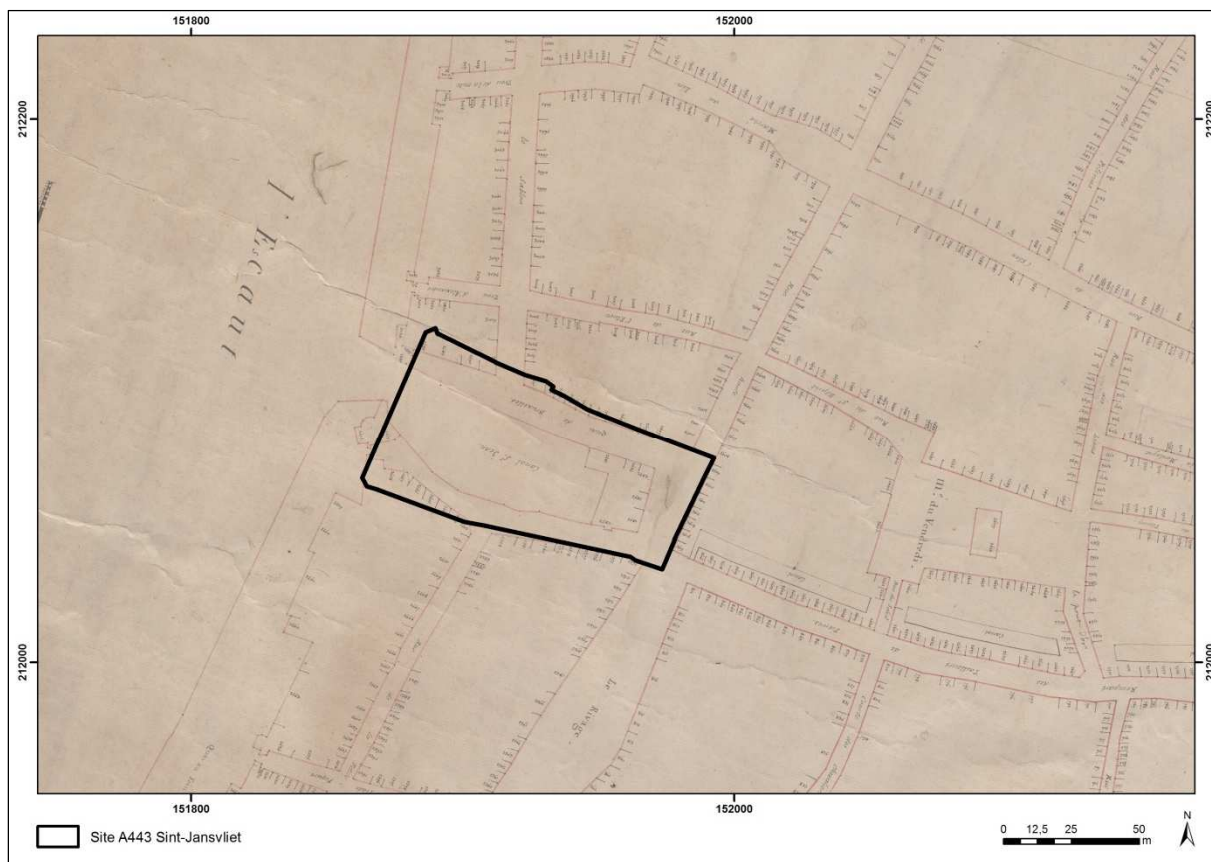
Op de gravure van Hogenberg van 1572 (zie figuur 12) is de Sint-Jansvliet duidelijk zichtbaar. Ook de huizen op de brug aan de oostelijke zijde en de Sint-Janspoort zijn duidelijk weergegeven.

Figuur 13: Detail uit de Kabinetkaart van de Oostenrijkse Nederlanden door Ferraris, 1771-1778 (© Koninklijke Bibliotheek van België).

Op de 'Ferrariskaart' is de Sint-Janspoort verdwenen. Aan de oostzijde van Sint-Jansvliet is het huizenblok zichtbaar met aansluitend het symbool voor een watermolen. De vliet stond in verbinding met de Steenhouwersvest, zoals aangegeven met de stippellijn op de kaart.

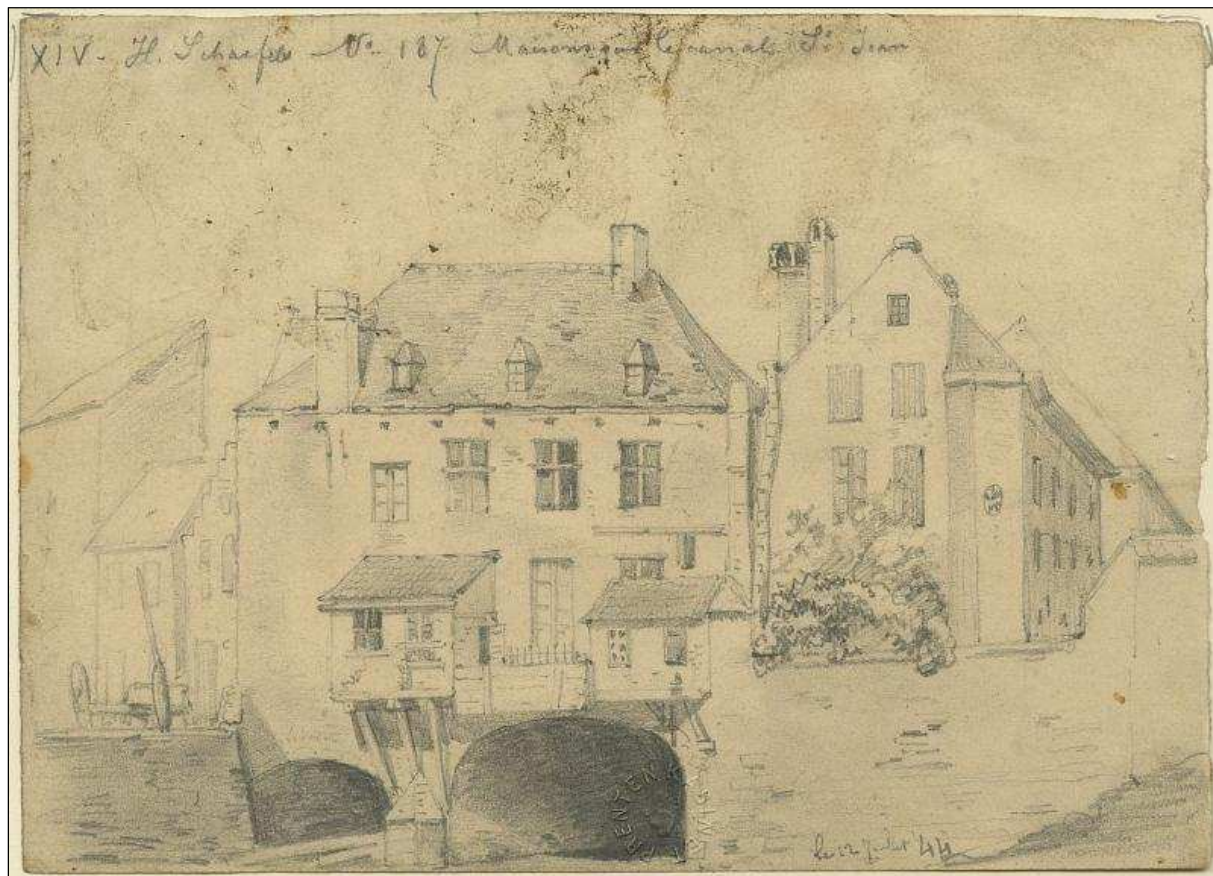
Figuur 14: Sint-Jansvliet op het Gevelplan, ca. 1800 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4265).

'Het Gevelplan' (zie figuur 14) geeft een gedetailleerd beeld van de situatie eind 18de, begin 19de eeuw. Dit plan werd opgemaakt vóór de aankomst van Napoleon in Antwerpen. Het geeft nog een zicht op de (gedeeltelijk) middeleeuwse situatie, vooraleer de kaaimuren rechtgetrokken werden en de middeleeuwse omwalling afgebroken werd.

'Le Beau Plan' (zie figuur 15) geeft een zicht op de situatie na de aanpassingen door Napoleon. De kaaimuren van de Schelde werden (gedeeltelijk) rechtgetrokken. Ook de kaaimuren van Sint-Jansvliet hebben nu een meer regelmatig uitzicht. De middeleeuwse torens aan de westzijde van Sint-Jansvliet zijn nu verdwenen. De Sint-Jansvliet staat nog steeds in verbinding met de Steenhouwersvest (stippellijn). Deze verbinding wordt meer in detail weergegeven op het ruinenplan van 1829 (zie figuur 16).

Figuur 17: Sint-Jansvliet, tekening in potlood door Henri Francois Schaeffels (©Museum Plantin Moretus/Prentenkabinet, inventarisnummer PK.MT.00292/MA.20.11).

De 19de-eeuwse situatie werd vastgelegd op tekening door Henri Schaeffels. De Sint-Jansmolen is niet meer te zien op deze tekening. Wel zijn beide overwelvingen van het bruggedeelte en de bewoning op de brug zichtbaar.

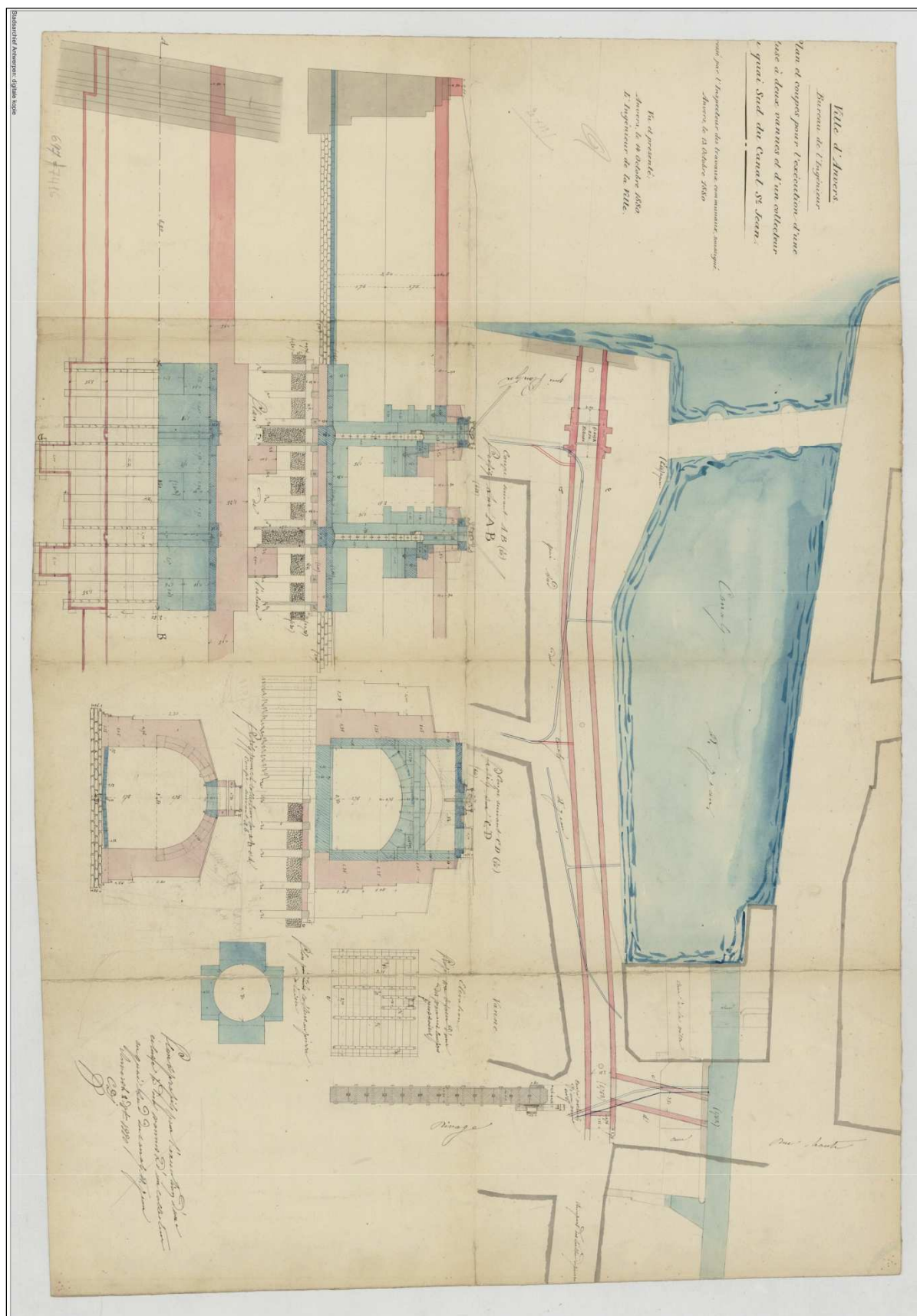
Vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw is ook fotografisch materiaal beschikbaar voor Sint-Jansvliet. Op figuur 18 (ca. 1880) is de vliet met het bouwblok op de Sint-Jansbrug zichtbaar. De molen was toen reeds verdwenen. De meest zuidelijke gewelfboog van de brug is dichtgemetseld.

Tijdens de rechtekking van de Scheldekaaien (1877-1884) werd de Sint-Jansvliet gedempt en werd een nieuwe rui aangelegd die in verbinding stond met de Steenhouwersvest. De nieuwe rui werd net ten zuiden van de vliet aangelegd. Dit wordt geïllustreerd door het plan voor de bouw van de rui aan de zuidkade van Sint-Jansvliet van 1880 (zie figuur19).

Figuur 18: Sint-Jansvliet bij laag tij, 1860-1880 (©FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer SA264009).

Figuur 19: Plan voor de bouw van een rui met sluis aan de zuidkade van Sint-Jansvliet door K. Dujardin, 1880, plattegrond en doorsneden (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 697#7416).

5.3 Archeologische situering

Op de lokale archeologische advieskaart is Sint-Jansvliet gelegen in 'archeologisch onderzoeksgebied' vanwege de ligging in de historische binnenstad. Tijdens een werfcontrole bij werken op het basketbalveld in 2004 werd al vastgesteld dat er zich muurresten bevonden op een zeer ondiep niveau (vanaf -0,20m onder maaiveld). Verder werd op Sint-Jansvliet tot 2016 nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.

In de Centrale Archeologische Inventaris²⁴ worden op het plein van Sint-Jansvliet zelf geen archeologische waarden weergegeven. In de nabije omgeving worden wel een aantal waarden vermeld.

Aan Scheldezijde vinden we de middeleeuwse kaaimuren met 'het Sandersgat' als poort (cai locatie 366287, 366291, 366181 en 366293). Ter hoogte van de aansluiting met de Hoogstraat bevinden zich de Sint-Jansbrug en de Sint-Janspoort (cai locatie 366170).

Figuur 20: Het projectgebied op de kaart van het Geoportaal Onroerend Erfgoed met aanduiding van de CAI locaties (bron: <https://geo.onroenderfgoed.be/>).

Op basis van de voorkennis en het historisch kaartmateriaal kan afgeleid worden wat de te verwachten archeologische resten zijn op Sint-Jansvliet.

Eenzijds worden onder het huidige plein de historische kademuren van de vliet verwacht, anderzijds archeologische pakketten (slib) van de actieve fase van de vliet zelf (9de-19de eeuw). Voorafgaand onderzoek aan andere kade- en vlietmuren heeft uitgewezen dat deze

²⁴ <https://cai.onroenderfgoed.be/>

lagen aanwezig zijn op een diepte van ca. 5 tot 7m onder het maaiveld.²⁵ Tussen het maaiveld en het slib van de vliet bevindt zich de 19de-eeuwse dempingslaag zonder relevante archeologische informatie.

Ter hoogte van de Hoogstraat worden restanten van de Sint-Janspoort verwacht, maar de exacte locatie hiervan is niet gekend.

---

²⁵ Informatie dienst archeologie stad Antwerpen.

6 Onderzoeksmethode

Sint-Jansvliet

Ter hoogte van Sint-Jansvliet wordt de bovengrond heraangelegd en zullen rioleringswerken uitgevoerd worden. Er werd geadviseerd het ontwerp af te stemmen op de kademuren van de vliet, om deze maximaal in situ te behouden. Daarnaast wil men bij het ontwerp van de heraanleg de vlietmuren visualiseren in het openbaar domein.

Een prospectie met ingreep in de bodem was aangewezen om de exacte locatie van de vlietmuren vast te stellen, teneinde hiermee rekening te kunnen houden bij het ontwerp van de heraanleg en de rioleringswerken.

Voor de rioleringswerken werd geadviseerd zoveel mogelijk de bestaande tracés aan te houden zodat geen nieuwe verstoringen veroorzaakt worden. De locatie van de vlietmuren kan hiervoor richtinggevend zijn.

Omdat het ontwerp voor de visualisatie zich toespitst op de noordelijke vlietmuur, werd gekozen enkel deze zijde te prospecteren.

Om de exacte ligging en bewaringstoestand van de noordelijke vlietmuur te achterhalen, werden 3 sleuven gepland.

-2 sleuven (maximaal 2x5m, sleuf 1 en 2) dwars op de noordelijke vlietmuur (noordelijke rand plein Sint-Jansvliet)

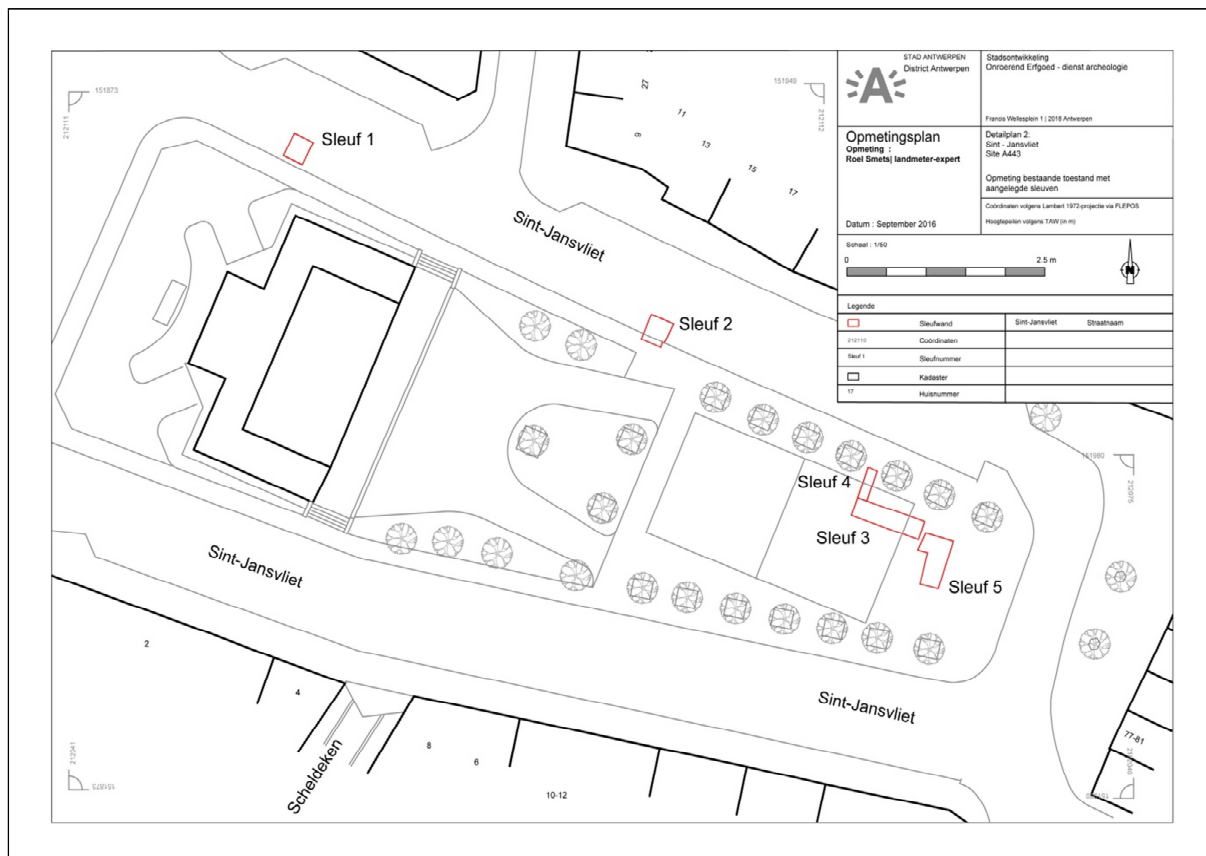
-1 sleuf (2x5m, sleuf 3) op het basketbalveld op het plein van Sint-Jansvliet, om te achterhalen waar de noordelijke vlietmuur een hoek maakte (zoals aangegeven op oude grondplannen).

In sleuf 1 en 2 werd de verwachte vlietmuur aangetroffen. De sleuven werden kleiner aangelegd dan oorspronkelijk gepland, aangezien de vlietmuur zich aan de noordelijke zijde van de sleuven bevond. Hier kon niet uitgebreid worden omdat de sleuven zich op het wegdek bevonden.

Sleuf 3 leverde niet het verwachte resultaat. Er werden, na overleg, daarom 2 uitbreidingen uitgevoerd. Een eerste uitbreiding, sleuf 4, was een zeer smalle zoeksleuf haaks op sleuf 3 (westelijke zijde) in noordelijke richting om de noordelijke vlietmuur te zoeken. Deze sleuf was beperkt in lengte en breedte (1x3,3m) om de nabijgelegen wortels van de bomenrij niet te beschadigen. Hier kon de grens van de noordelijke vlietmuur vastgesteld worden.

De hoek van het bouwblok kon niet gelokaliseerd worden omdat een grote uitbreiding in noordelijke richting niet mogelijk was omwille van de bomenrij. In plaats daarvan werd, door middel van een 2de uitbreiding (sleuf 5, 2,9x5m) op zoek gegaan naar de zuidelijke vlietmuur. Sleuf 5 werd aangelegd in zuidelijke richting, haaks op de oostelijke zijde van sleuf 3. Hier werd wel de zuidelijke muur van de vliet teruggevonden, met daarachter enkele muren van de huizen die hier stonden. Een overzicht van de aangelegde sleuven wordt weergegeven op figuur 21.

De aangetroffen muurresten in de aangelegde sleuven werden opgeschoond, gefotografeerd en beschreven. Alle sporen werden ingemeten met de Robotic Total Station door de landmeter van de stad Antwerpen. Het veldwerk nam 3 werkdagen in beslag. De totale onderzochte oppervlakte bedroeg 40,1m².

Figuur 21: Overzichtsplan met aanduiding van de aangelegde sleuven.

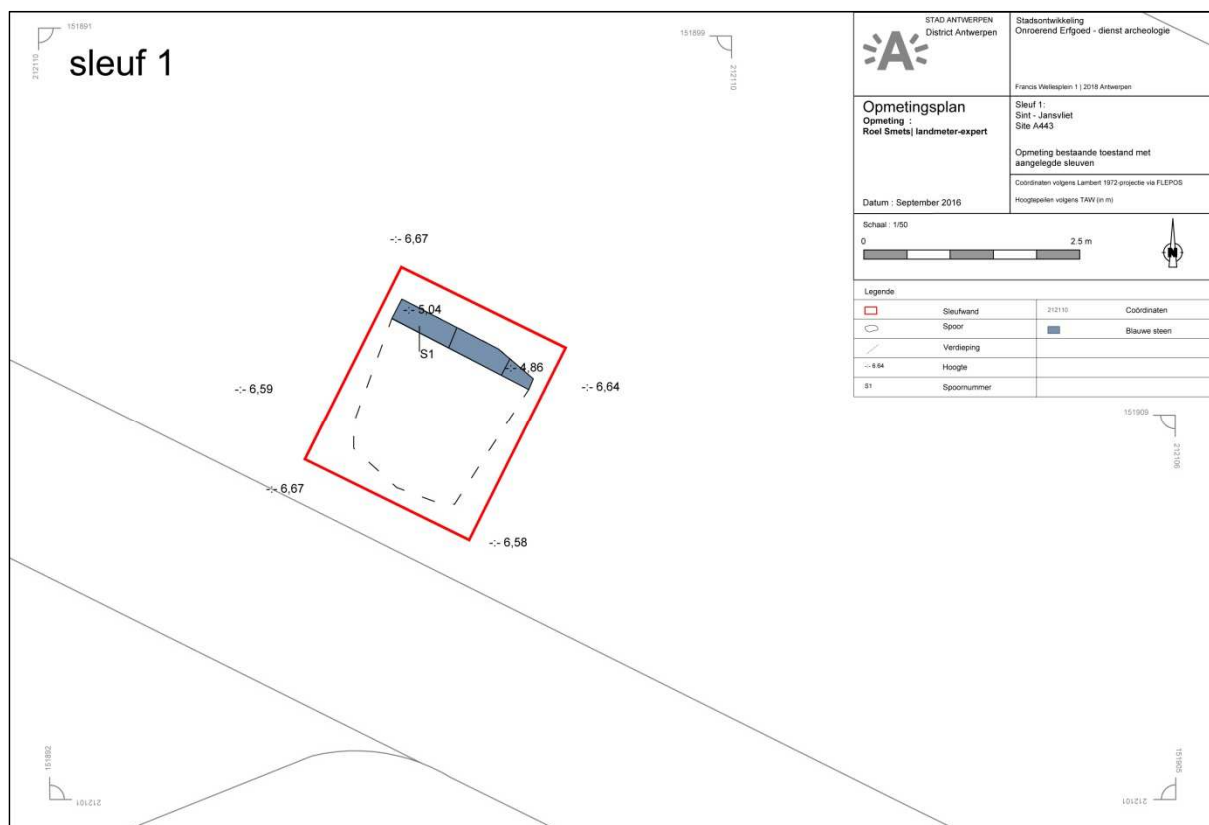
Sint-Janspoort

Om de ligging en bewaringstoestand van de Sint-Janspoort te achterhalen in functie van de geplande rioleringswerken, werd tevens 1 sleuf (1x12m) gepland op de Sint-Jansvliet nabij de aansluiting met de Hoogstraat. Tijdens de voorbereiding van het veldwerk bleek dat de praktische uitvoering hiervan voorafgaandelijk aan de eigenlijke werken niet haalbaar was. Deze sleuf werd daarom niet aangelegd.

7 Beschrijving van de aangetroffen sporen, structuren en vondsten

7.1 Sleuf 1

Figuur 22: Grondplan sleuf 1.

Sleuf 1 (zie figuur 22) bevond zich op de rijweg ter hoogte van het kruispunt met de Ernest Van Dijckkaai. De afmetingen van de sleuf bedroegen 2,1x2,5 m. Aan de noordzijde van de sleuf werd de kademuur van Sint-Jansvliet aangetroffen op een diepte van 5,04m TAW. Het gaat om een muur met een parement in blauwe natuursteen (S1, zie figuur 23 en 24). Er werd 1 volledige steen waargenomen met afmetingen 99x25cm. De voegen tussen de stenen zijn ongeveer 1cm breed en opgevoegd met lichtgrijze kalkmortel met kalkspikkels. Sleuf 1 kon niet uitgebreid worden, aangezien ze zich op het wegdek bevond. De breedte van de muur kon dan ook niet nagegaan worden. Naar analogie met de andere sleuven (zie verder) kan er wel vanuit gegaan worden dat achter het natuurstenen parement zich een bakstenen kern bevindt.

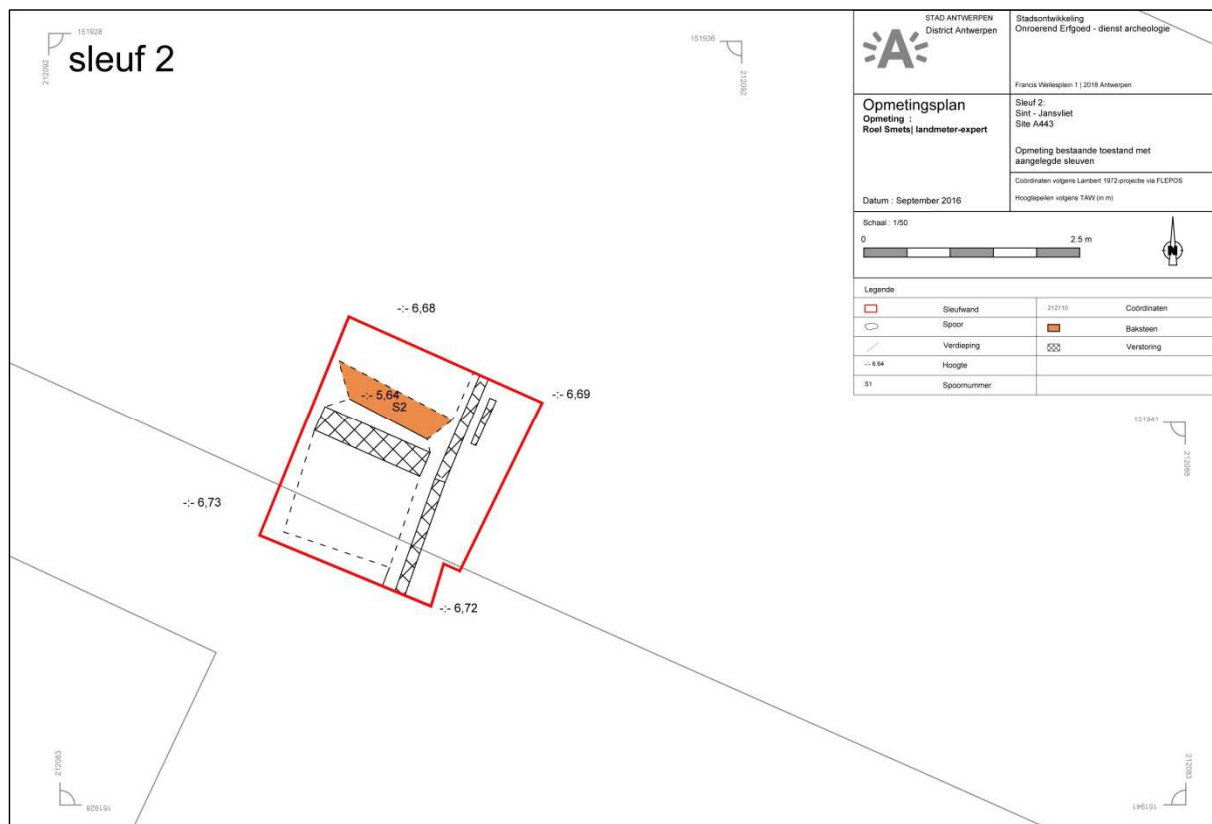
Figuur 23: Sleuf 1: overzicht.

Figuur 24: Sleuf 1: detail muur S1.

7.2 Sleuf 2

Figuur 25: Grondplan sleuf 2.

Sleuf 2 (zie figuur 25) bevond zich langs de noordelijke rand van het plein op een parkeerplek. De omvang van de sleuf bedroeg 2,5x2,7m. Er werd slechts een klein stuk muur geregistreerd, aangezien zowel in het midden van de sleuf als aan de oostelijke zijde zich een nutsleiding bevond (zie figuur 26). Voor de aanleg van de nutsleiding in het midden van de sleuf was een deel van de kademuur afgebroken. De kademuur bestond uit een bakstenen kern. Onderaan waren nog resten van het uitgebroken parement in blauwe steen zichtbaar (zie figuur 27).

Het formaat van de bakstenen bedroeg 18x8,5x4,4cm. Er werd een harde lichtgrijze kalkmortel gebruikt, maar er waren ook sporen van zachte beige kalkmortel. Het metselverband bestond uit een laag koppen afgewisseld met een laag strekken, maar kon verder niet in detail bepaald worden.

De breedte van de muur is niet gekend. De voorzijde van de muur is immers afgebroken en de achterzijde kon niet geprospecteerd worden door de beperkte omvang van de sleuf. De bovenzijde van de muur bevond zich op 5,65m TAW.

Op de bovenzijde werden 2 rijen tegels waargenomen (?x13x1,5cm). Daarbovenop bevond zich nog een mortellaag, waardoor verondersteld wordt dat dit niet de originele bovenzijde van de muur is.

Figuur 26: Sleuf 2: overzicht.

Figuur 27: Sleuf 2: detail van muur S2 onder de nutsleiding.

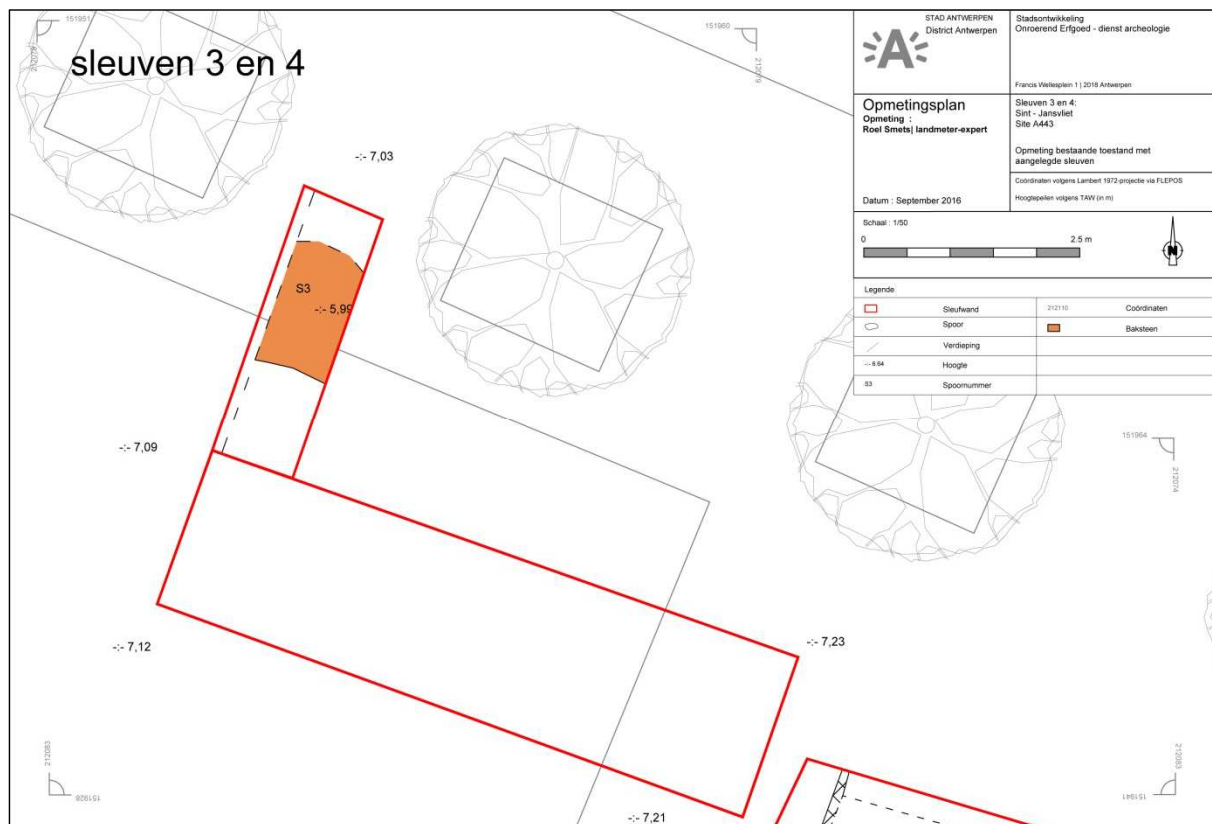
7.3 Sleuf 3

Sleuf 3 (1,9x7,3m) werd aangelegd op het basketbalveld (zie figuur 29). De bedoeling was de noordelijke vlietmuur verder te lokaliseren, alsook de hoek met de bebouwing over de vlietmuur, die op de cartografische bronnen zichtbaar is (zie figuur 13, 14 en 15). Sleuf 3 leverde echter geen resultaat op (zie figuur 24). Er werden geen muurrestanten aangetroffen, enkel lagen van de 19de-eeuwse demping van de vliet. Zowel in sleuf 1 als sleuf 2 was al gebleken dat de vlietmuur noordelijker lag dan gedacht op basis van de georeferendeerde historische plannen. Sleuf 3 kon niet noordelijker aangelegd worden door de aanwezigheid van de bomenrij.

Figuur 28: Sleuf 3: overzicht.

7.4 Sleuf 4

Figuur 29: Grondplan sleuf 3 en 4.

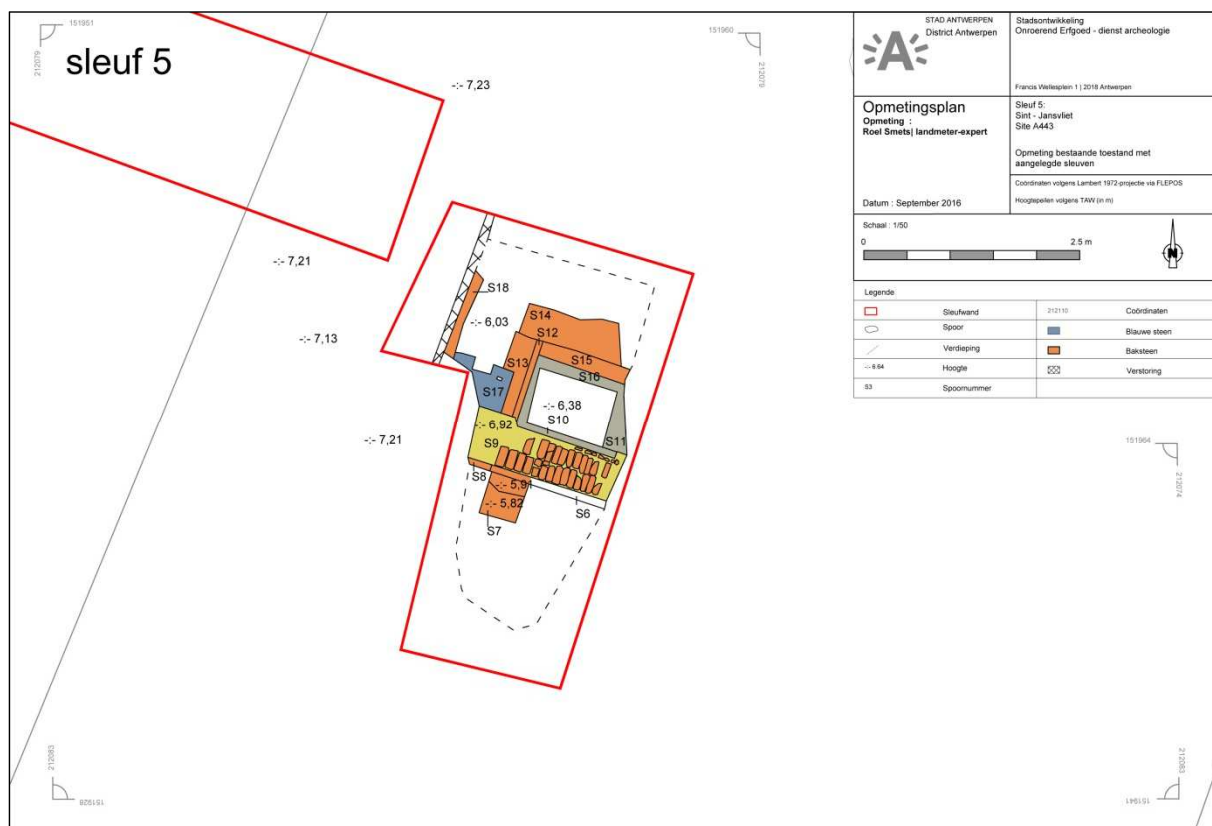
Om toch de noordelijke vlietmuur op te zoeken op het basketbalplein, werd een smalle zoeksleuf (1x3,3m) aangelegd in noordelijke richting aan de westzijde van sleuf 3 (zie figuur 29). Hier werd inderdaad de vlietmuur aangetroffen. De aangetroffen muur was een bakstenen constructie met de aanzet van een gewelf op 5,99m TAW (zie figuur 30). Het baksteenformaat kon niet worden bepaald. Bovenaan de muur was er veel zachte lichtgele kalkmortel met kalk- en houtskoolspikkels gebruikt. Vooraan het gewelf was ook hardere lichtgrijze kalkmortel gebruikt. De breedte van de muur kon niet bepaald worden.

Figuur 30: Sleuf 4: S3.

7.5 Sleuf 5

Figuur 31: Grondplan sleuf 5.

Sleuf 5 (2,9x5m) werd aangelegd aan de oostelijke zijde van sleuf 3, in zuidelijke richting (zie figuur 31). In deze sleuf werden verschillende bakstenen muren en een natuurstenen element aangetroffen.

Sporen 13, 14, 18 en 17 (zie figuur 33) zijn restanten van de overwelfde vliet.

Spoor 18 (zie figuur 32) is een muur in baksteen met onderaan de aanzet van een gewelf. Het baksteenformaat bedraagt 18x8x4cm. Er werd een harde lichtgrijze kalkmortel gebruikt met kalkspikkels.

Figuur 32: Sleuf 5, S18: bakstenen muur met aanzet gewelf.

Hier tegenover bevindt zich spoor 13 en 14. S13 is een opgaande muur in baksteen (18x8x4cm), opgevoegd met dezelfde kalkmortel als S18. Onderaan het zichtbare deel van S13 bevindt zich een ijzeren element, bevestigd met harde grijze mortel. Muur S13 is 26cm breed.

S14 is de aanzet van een gewelf. Het baksteenformaat bedraagt 18,5x4,5x8,5cm. Er werd ook een brok witte natuursteen gebruikt in de constructie. Het geheel werd opgevoegd met lichtgrijze kalkmortel met kalkspikkels. Muur S13 (met gewelfaanzet S14) is de tegenhanger van S18, met tussen de constructies een open ruimte. Aan de zuidelijke zijde staat S17 tussen S13 en S18. S17 (zie figuur 33 en 34) is een element in blauwe natuursteen (bovenzijde ca. 70x30cm) met een centrale uitsparing of gleuf (26cm breed en 11,5cm diep) aan de noordzijde.

Figuur 33: Sleuf 5, zicht op S13, S14, S17 en S18.

S13 en S17 staan tegen een oost-west gerichte muur, S9 (zie figuur 33 en 35). De bovenzijde van S9 is bewaard tot 6,92m TAW, de breedte bedraagt maximaal 60cm. De muur is opgebouwd uit bakstenen (17à18x8x4cm) met een donkergele, zachte zandige kalkmortel. Aan beide zijden van de muur werd een deel weggebroken voor de constructie van andere/latere elementen.

Zo werd aan de noordzijde de muur iets versmald, voor de constructie van S10/11/S16 (zie figuur 35). Deze muurtjes vormen een rechthoekige constructie waarvan de binnenzijde (100x65 cm) en vloer (lichtgrijs) bepleisterd werd. Enkel bij S10 was het baksteenformaat zichtbaar, namelijk 17x6x4cm. Er werd een harde grijze kalkmortel gebruikt.

De ruimte tussen de muren S13 en S10 werd opgevuld met baksteenbrokken en (gele) kalkmortel (S12).

Figuur 34: Sleuf 5, S17.

Figuur 35: Sleuf 5, S9 met aansluitend aan de noordoostelijke zijde de constructie S10/11/16.

Aan de zuidzijde van muur S9 (zie figuur 36) werd een voorzetmuur van 1 baksteen breed tegen S9 gezet (S6/S8). Hiervoor werd mogelijk een deel weggebroken, aangezien de bakstenen zichtbaar achter S6 erg brokkelig en gehavend zijn. De voorzetmuur bestond uit verschillende onderdelen. Aansluitend aan de westzijde bevond zich S8 (16,5x8x4cm). Het metselverband was hier niet zichtbaar door de gele kalkmortel. Wat wel zichtbaar was, was het onregelmatige verband. De muren S8 en S6 zijn gescheiden door een bouwnaad. Bij S6 waren ook verschillende muurdelen te onderscheiden. Het grootste deel (S6L1) is opgemetst in baksteen (16x8x4cm) en opgevoegd met gele zachte zandige kalkmortel. Een deel hiervan werd ook aangesmeerd met kalkmortel. Er werden tevens sporen van bepleistering opgemerkt. Er werd geen duidelijk metselverband waargenomen. Bovenaan werden vooral lagen strekken gebruikt, terwijl onderaan lagen strekken en koppen elkaar onregelmatig afwisselen. De westelijke rand van S6 (S6L2) lijkt een herstelling met grijze kalkmortel van de rand van S6.

Figuur 36: Sleuf 5: S6, 7, 8 en 9.

Tegen S6 staat S7 (zie figuur 36 en 37), een rechthoekige muur (50x44cm) bewaard op een diepte van 5,91m TAW. Het baksteenformaat bedraagt 16x8x4,5cm en er werd een harde grijze kalkmortel gebruikt. Deze mortel lijkt dezelfde als de herstelling S6L2. Mogelijk wil dit zeggen dat de herstelling van S6 en de bouw van S7 gelijktijdig zijn.

Zowel in S6 als in S7 bevindt zich vooraan een rechthoekige holte van respectievelijk 16x5 en 16x6cm.

Deze muren (S6 tot en met S9) worden geïnterpreteerd als een kelderruimte die hoort bij het bouwblok aan de brug van Sint-Jansvliet.

Figuur 37: Sleuf 5: detail S6 en 7.

8 Vondsten

Het vondstmateriaal uit de sleuven bestaat uit enkele scherven en tegelfragmenten. Deze vondsten werden in de puinvulling van de vliet of in het puin tussen de achterliggende structuren aangetroffen. Daar ze niet bijdragen aan de interpretatie van de muurstructuren, noch een datering geven, worden ze verder niet besproken.

Twee tegelfragmenten zijn echter wel het vermelden waard, door het bijzondere tafereel dat afgebeeld wordt. Beide werden beschilderd met een Bijbels tafereel.

De eerste tegel (A443/V3/T1, zie figuur 31) is een bijna volledige Delftse wandtegel (blauw op wit) met Bijbels tafereel 'de steniging van de Heilige Stefanus' (Act. 7.54). Ook de tweede tegel (A443/V3/T2, zie figuur 32) is een bijna volledige Delftse wandtegel (blauw op wit) met Bijbels tafereel, namelijk 'David speelt voor koning Saul' (Samuël 18). De schildering is hier licht uitgelopen. Beide tegels werden gevonden in de vulling van S10-11 (sleuf 5).

Figuur 38: A443/V3/T1: Delftse wandtegel met Bijbels tafereel: 'de steniging van de Heilige Stefanus'.

Figuur 39: A443/V3/T1: Delftse wandtegel met Bijbels tafereel: 'David speelt voor koning Saul'.

9 Datering en interpretatie van de vindplaats

De muur die aangetroffen werd in sleuf 1 en 2 kan geïnterpreteerd worden als de noordelijke vlietmuur van de Sint-Jansvliet. De muur bestond uit een parement in blauwe natuursteen en een bakstenen muurkern.

Oude plannen tonen aan dat de middeleeuwse kademuur en de Napoleontische kademuur ter hoogte van sleuf 1 en 2 op dezelfde plaats gelegen zijn. Zoals ook elders in de stad kan aangenomen worden dat Napoleon de bestaande vlietmuren renoveerde.

Op de Scheldekaaien werden zowel de middeleeuwse als de Napoleontische kaaimuren op verschillende plaatsen onderzocht.²⁶ De muur die aangetroffen werd op Sint-Jansvliet sluit aan bij het uitzicht van de Napoleontische kaaimuur. De muur op Sint-Jansvliet kan daarom geïnterpreteerd worden als onderdeel van de Napoleontische kaaimuur.

In sleuf 4 werd de noordelijke vlietmuur met de aanzet van een gewelf vastgesteld. Dit maakt deel uit van de noordelijke gewelfboog van de Sint-Jansbrug. Slechts een erg klein deel van de structuur kon onderzocht worden. Het is daarom moeilijk verdere conclusies te trekken over datering.

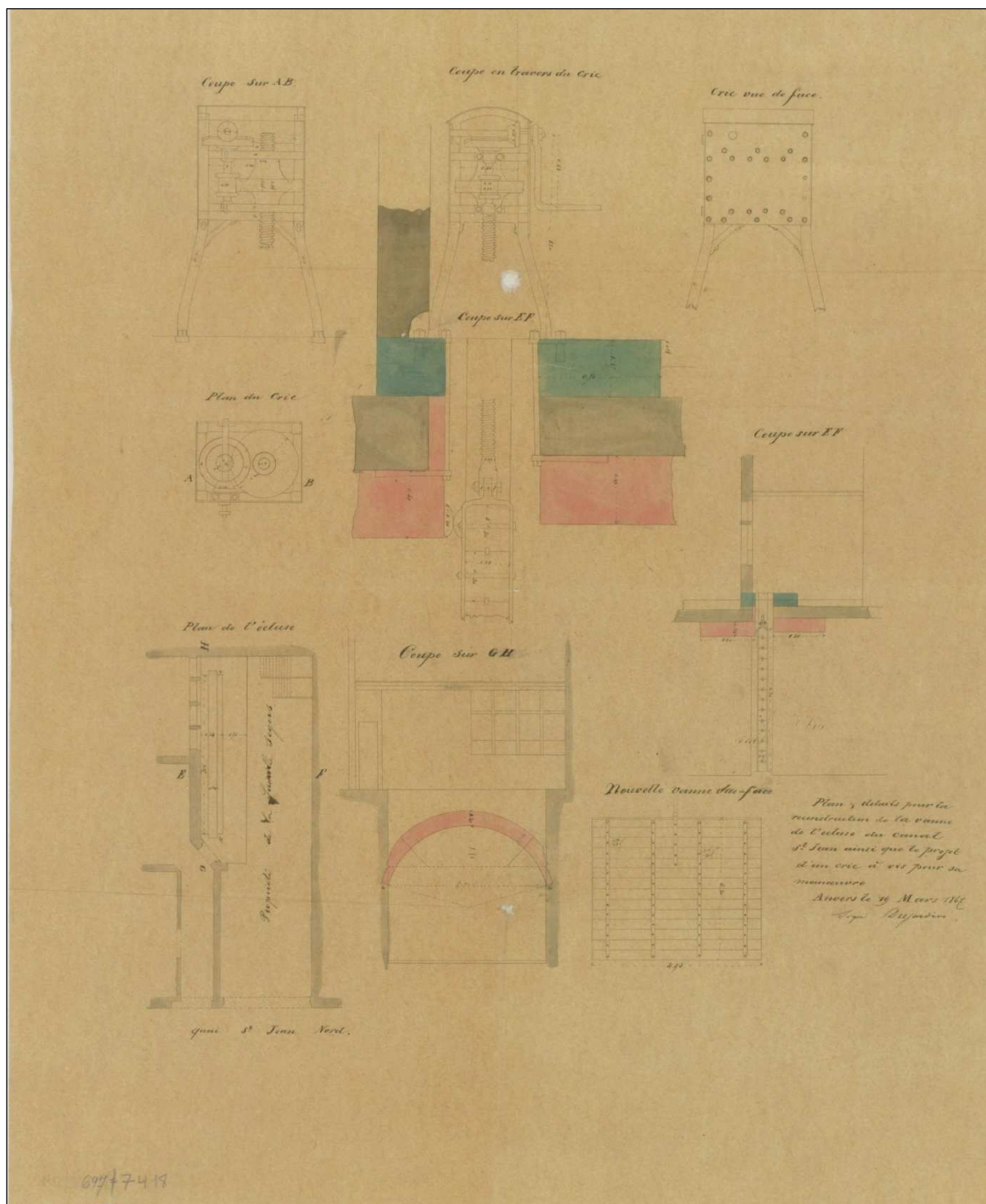
Ook in sleuf 5 werden restanten van de overwelving van de Sint-Jansbrug gevonden. Het gaat om twee verschillende delen van een gewelfboog, S14 en S18. Tussen deze twee delen is een uitsparing. Ter hoogte van de uitsparing bevindt zich aan de zuidelijke zijde een element in natuursteen met een gleuf (S17). Waarschijnlijk zijn dit onderdelen van de sluisinfrastructuur tussen de Sint-Jansbrug en Sint-Jansvliet. In het FelixArchief werd een plan van 1867 gevonden voor de constructie van een sluisdeur in de sluis aan de Sint-Jansvliet (zie figuur 40). Dit lijkt te bevestigen dat de gevonden restanten verbonden zijn met de 19de-eeuwse sluisinfrastructuur. Het is mogelijk dat deze sluisdeur diende ter vervanging van oudere infrastructuur. Hierover werd nog geen informatie teruggevonden. Ook andere elementen wijzen op een datering in de 19de eeuw, zoals de grijze harde mortel die bij S18, S13 en voor de bevestiging van het metalen element in S13 gebruikt werd.

Ten zuiden van de overwelving en de sluisinfrastructuur werden muren aangetroffen die lijken te wijzen op een kelderruimte. De scheidingsmuur tussen het noordelijke en zuidelijke deel (S9) lijkt het oudste spoor dat aangetroffen werd. Niet alleen werd een andere mortel gebruikt voor deze muur, maar aan beide zijden werd de muur aangepast voor latere toevoegingen. Er werden geen sporen van een overwelving geregistreerd.

---

²⁶ Onder andere bij onderzoek door de dienst archeologie van de stad Antwerpen in 1998, 1999, 2010 en 2015.

Figuur 40: Plan voor de constructie van een sluisdeur in de sluis aan de Sint-Jansvliet, 1867, door K. Dujardin. (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 697#7418).

Het gebrek aan sporen van de zuidelijke overwelving van de brug kan verklaard worden door de oorspronkelijke brughoogte. De zuidelijke overwelving lag immers een stuk lager dan de noordelijke op deze plaats. Dit is te zien op de foto van Sint-Jansvliet uit de 19de eeuw (zie figuur 41). Op deze foto is echter ook te zien dat de zuidelijke overwelving dichtgemetseld was. De binnenruimte die nu ontstond werd waarschijnlijk aangepast, waardoor we geen (aanzet van een) overwelving terugvinden, maar wel de voorzetwand (S6-S8).

Figuur 41: Detail van de foto van Sint-Jansvliet bij laag tij, 1860-1880 (©Felixarchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer SA264009). De rode pijl duidt de zuidelijke (dichtgemetselde) overwelving van de Sint-Jansbrug aan.

10 Aanbevelingen voor verder onderzoek/advies

Het archeologisch onderzoek op Sint-Jansvliet toont aan dat nog heel wat structuren ondergronds bewaard bleven. De vlietmuren zelf zijn goed bewaard, maar ook restanten van de bebouwing op de Sint-Jansbrug. De restanten ter hoogte van Sint-Jansbrug bevinden zich erg ondiep ten opzichte van het huidige maaiveld (30cm). Bij de heraanleg van het plein van Sint-Jansvliet zal hierbij rekening gehouden moeten worden. Alle sporen van bewoning moeten in kaart gebracht worden door middel van archeologisch onderzoek alvorens ze afgebroken kunnen worden.

Bij de heraanleg van zone van Sint-Jansvliet die grenst aan de Hoogstraat moet rekening gehouden worden met restanten van de eigenlijke Sint-Jansbrug en –poort. Indien deze restanten nog aanwezig zijn, moeten ze vanwege de grote cultuurhistorische waarde als getuige van de middeleeuwse omwalling (ca. 1200) in situ behouden worden.

Zowel bij het plein van Sint-Jansvliet als bij de heraanleg van de Hoogstraat staat in situ bewaring voorop. Indien dit niet kan, moeten de resten archeologisch onderzocht worden en in kaart gebracht worden. Dit gebeurt ofwel voorafgaandelijk aan de werken door middel van archeologisch onderzoek, of tijdens de werken door middel van een archeologische begeleiding. Indien mogelijk wordt een visualisatie van de archeologische structuren, bijvoorbeeld van de middeleeuwse Sint-Janspoort en de vlietmuren in het nieuwe ontwerp uitgewerkt.

11 Synthese

Op 7, 8 en 9 maart 2016 werd een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op het plein van Sint-Jansvliet door de stedelijke dienst archeologie Antwerpen. Het onderzoek gebeurde in het kader van de voorbereiding van de heraanleg van het plein door de stad Antwerpen.

Er werden 5 sleuven aangelegd. In sleuf 1, 2 en 4 werd de noordelijke vlietmuur gelokaliseerd. In sleuf 3 was het resultaat negatief.

Sleuf 5 gaf inzicht in de overwelling van de vliet, bijhorende gebouwen en sluisinfrastructuur. De bewaringstoestand van de restanten bleek hierbij zeer goed. Ter hoogte van Sint-Jansbrug bevinden de archeologische restanten zich zeer ondiep (30cm onder het huidige maaiveld).

Dit onderzoek leverde belangrijke informatie over de bewaring en locatie van de vlietmuren, de Sint-Jansbrug en de bijhorende huizen. Bij de heraanleg van het plein en bijhorende straten moet rekening gehouden worden met de archeologische restanten in de ondergrond. Indien de heraanleg een verstoringdiepte inhoudt die de archeologische structuren kan schaden, moeten deze eerst in kaart gebracht worden alvorens ze afgebroken kunnen worden. In situ behoud staat hierbij echter voorop, zeker voor de zone van Sint-Janspoort en Sint-Jansbrug.

12 Bibliografie

Online

Agentschap Informatie Vlaanderen september 2016. *Geopunt Vlaanderen*. Opgehaald van <http://www.geopunt.be/>

Agentschap Onroerend Erfgoed september 2016. *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://inventaris.onroenderfgoed.be/>

Agentschap Onroerend Erfgoed september 2016. *Centrale Archeologische Inventaris*. Opgehaald van <http://cai.onroenderfgoed.be/>

Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis september 2016. *Kroniek Antwerpen*. Opgehaald van: <http://www.avbg.be/kroniek>

Databank Ondergrond Vlaanderen september 2016. Opgehaald van <https://dov.vlaanderen.be/>

Koninklijke Bibliotheek van België september 2016. *De kaart van Ferraris*. Opgehaald van http://www.kbr.be/collections/cart_plan/ferraris/ferraris_nl.html

Museum Plantin-Moretus september 2016. *Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet online catalogus*. Opgehaald van: <http://search.museumplantinmoretus.be/>

Het Rijksmuseum september 2016. *De Rijksstudio*. Opgehaald van <https://www.rijksmuseum.nl/>

Stad Antwerpen september 2016. *Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, digitale leeszaal*. Opgehaald van <http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx>

Stad Antwerpen september 2016: *Stad in cijfers: Demografie*. Opgehaald van <https://stadincijfers.antwerpen.be/dashboard>

Stad Antwerpen september 2016: *Stad in dialoog: Heraanleg Sint-Jansvliet*. Opgehaald van <http://www.stadindialoog.be/>

Publicaties

Adams R., Vermeire S., De Moor G, Jacobs P, Louwye S & Polfliet T. (2002). *Toelichting bij de quartair geologische kaart. Kaartblad 15, Antwerpen*. HAECON & Ugent in opdracht van Vlaamse overheid, Dienst Natuurlijke Rijkdommen.

Depuydt J., Geel M., van Oijen, E. en Vervaeke T. (2015) *Felixarchief. Helemaal van de kaart. Topstukken deel 3*, Antwerpen.

Dienst voor werken der stad Antwerpen (1964) *Een eeuw openbare werken te Antwerpen*, Antwerpen.

Jacobs, P., Polfliet, T., De Ceukelaire M. & Moerkerke, G. (2010) *Toelichting bij de geologische kaart van België. Kaartblad 15, Antwerpen*. Koninklijk Belgisch instituut voor natuurwetenschappen, Brussel.

Kockelberg G.K. (1986) *Historische molenvermeldingen in en om Antwerpen*, Antwerpen.

Lombaerde P. (2009) *Antwerpen Versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, Antwerpen.

Mertens F. H. en Torfs K. L. J. (1975-77) *Geschiedenis van Antwerpen sedert de stichting der stad tot onze tijden* (herdruk), Antwerpen.

Thys A. (1873) *Historiek der Straten en Openbare Plaatsen van Antwerpen*, Antwerpen.

Vande Weghe R. (1977) *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*, Antwerpen.

Voet L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave F. en Van Roey J. (1978) *De stad Antwerpen van de Romeinse Tijd tot de 17de eeuw: topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis 1565*, Brussel.

Niet gepubliceerde bronnen

Interne presentatie projectdefinitie heraanleg Sint-Jansvliet.

13 Figurenlijst

Tenzij uitdrukkelijk anders vermeld, ligt het copyright van de gebruikte foto's en afbeeldingen bij de dienst archeologie van de stad Antwerpen.

Figuur 1: Situering van de onderzoekszone op de topografische kaart (bron: Gis stad Antwerpen).....	5
Figuur 2: Kadasterkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (bron: Gis stad Antwerpen).....	6
Figuur 3: Sint-Jansvliet op de Tertiair-geologische kaart. (bron: http://www.geopunt.be/).	11
Figuur 4: Sint-Jansvliet op de Quartair-geologische profieltypekaart. (bron: https://dov.vlaanderen.be/dovweb/html/index.html).....	11
Figuur 5: De ruinstad vóór 1200, ca. 20 ha (© Voet e.a. 1978, p.42).....	13
Figuur 6: De eerste stadsuitbreiding omstreeks 1200 (©Voet e.a. 1978, p.44).	14
Figuur 7: De derde stadsuitbreiding (© Voet e.a. 1978, p.50).....	15
Figuur 8: Antwerpen begin 13de eeuw. Kaart uit de kroniek van Louis Van Caukercken, 1688-1693 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#2869). Nummer 6 duidt de Sint-Janspoort aan.	17
Figuur 9: Detail uit 'de oudste stadsplattegrond van Antwerpen' (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#11667).	18
Figuur 10: Detail uit het 'Vogelvluchtplan' (© Rijksmuseum Amsterdam, inventarisnummer RP-P-OB-4318).	19
Figuur 11: Detail uit de kaart van Vergilius Bononiensis (© Museum Plantin Moretus/Prentenkabinet, inventarisnummer MPM.V.VI.01.002).....	19
Figuur 12: Sint-Jansvliet en Sint-Janspoort op het vogelvluchtgezicht vanuit het zuiden van Hogenberg, 1572 (FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4122).	20
Figuur 13: Detail uit de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden door Ferraris, 1771-1778 (© Koninklijke Bibliotheek van België).	21
Figuur 14: Sint-Jansvliet op het Gevelplan, ca. 1800 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4265).	22
Figuur 15: Detail uit Le Beau Plan, het plan van Vuillaume, 1853-1873 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#487).	23
Figuur 16: Detail uit het plan met de loop van de ondergrondse rui van Meirbrug tot Sint-Jansvliet, 1829 (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 697#59).....	23
Figuur 17: Sint-Jansvliet, tekening in potlood door Henri Francois Schaefels (©Museum Plantin Moretus/Prentenkabinet, inventarisnummer PK.MT.00292/MA.20.11).	24
Figuur 18: Sint-Jansvliet bij laag tij, 1860-1880 (©FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer SA264009).	25
Figuur 19: Plan voor de bouw van een rui met sluis aan de zuidkade van Sint-Jansvliet door K. Dujardin, 1880, plattegrond en doorsneden (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 697#7416).	26
Figuur 20: Het projectgebied op de kaart van het Geoportaal Onroerend Erfgoed met aanduiding van de CAI locaties (bron: https://geo.onroerenderfgoed.be/).	27
Figuur 21: Overzichtsplan met aanduiding van de aangelegde sleuven.....	30
Figuur 22: Grondplan sleuf 1.	31
Figuur 23: Sleuf 1: overzicht.....	32
Figuur 24: Sleuf 1: detail muur S1.....	32

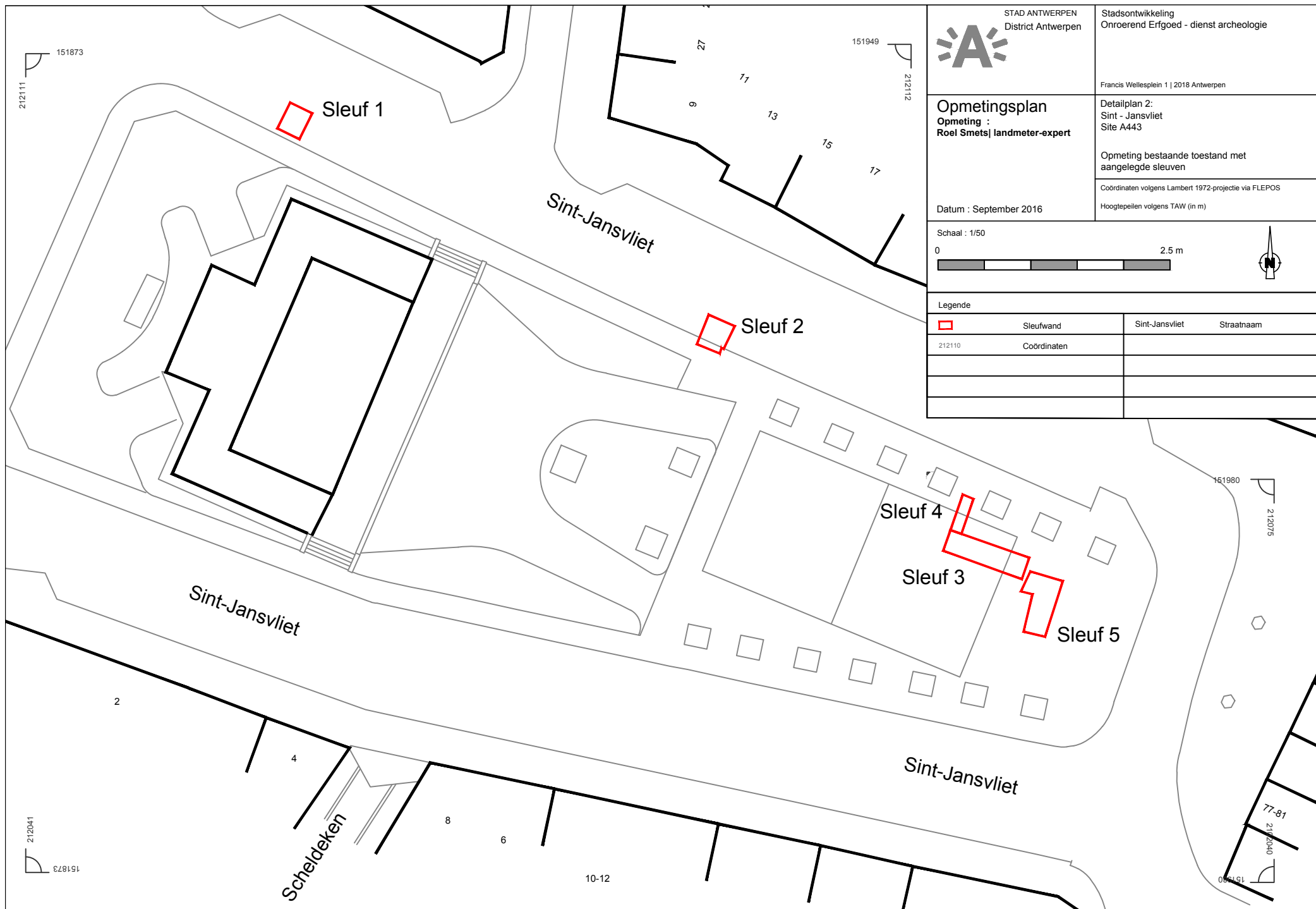

Figuur 25: Grondplan sleuf 2.	33
Figuur 26: Sleuf 2: overzicht.	34
Figuur 27: Sleuf 2: detail van muur S2 onder de nutsleiding.	34
Figuur 28: Sleuf 3: overzicht.	35
Figuur 29: Grondplan sleuf 3 en 4.	36
Figuur 30: Sleuf 4: S3.	37
Figuur 31: Grondplan sleuf 5.	38
Figuur 32: Sleuf 5, S18: bakstenen muur met aanzet gewelf.	39
Figuur 33: Sleuf 5, zicht op S13, S14, S17 en S18.	40
Figuur 34: Sleuf 5, S17.	41
Figuur 35: Sleuf 5, S9 met aansluitend aan de noordoostelijke zijde de constructie S10/11/16.	41
Figuur 36: Sleuf 5: S6, 7, 8 en 9.	42
Figuur 37: Sleuf 5: detail S6 en 7.	43
Figuur 38: A443/V3/T1: Delftse wandtegels met Bijbels tafereel: 'de steniging van de Heilige Stefanus'.	45
Figuur 39: A443/V3/T1: Delftse wandtegels met Bijbels tafereel: 'David speelt voor koning Saul'.	46
Figuur 40: Plan voor de constructie van een sluisdeur in de sluis aan de Sint-Jansvliet, 1867, door K. Dujardin. (© FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 697#7418).	48
Figuur 41: Detail van de foto van Sint-Jansvliet bij laag tij, 1860-1880 (©Felixarchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer SA264009). De rode pijl duidt de zuidelijke (dichtgemetselde) overwelfing van de Sint-Jansbrug aan.	49

14 Bijlagen

-CD-Rom met inventarislijsten, plannen, foto's en de digitale versie van dit rapport.

STAD ANTWERPEN
District Antwerpen

Stadsontwikkeling
Onroerend Erfgoed - dienst archeologie

Francis Wellesplein 1 | 2018 Antwerpen

Opmetingsplan
Opmeting :
Roel Smets | landmeter-expert

Detailplan 2:
Sint - Jansvliet
Site A443

Opmeting bestaande toestand met
aangelegde sleuven

Coördinaten volgens Lambert 1972-projectie via FLEPOS
Hoogtepeilen volgens TAW (in m)

Datum : September 2016

Schaal : 1/50

0 2.5 m

Legende			
	Sleufwand	Sint-Jansvliet	Straatnaam
212110	Coördinaten		

212110 151891

sleuf 1

151899 212110

STAD ANTWERPEN
District Antwerpen

Stadsontwikkeling
Onroerend Erfgoed - dienst archeologie

Francis Wellesplein 1 | 2018 Antwerpen

Opmetingsplan
Opmeting :
Roel Smetsj landmeter-expert

Sleuf 1:
Sint - Jansvliet
Site A443

Opmeting bestaande toestand met
aangelegde sleuven

Coördinaten volgens Lambert 1972-projectie via FLEPOS
Hoogtepeilen volgens TAW (in m)

Datum : September 2016

Schaal : 1/50

0 2.5 m

Legende

	Sleufwand	212110	Coördinaten
	Spoor		Blauwe steen
	Verdieping		
	Hoogte		
S1	Spoomummer		

151909 212106

151892 212101

151905 212101

STAD ANTWERPEN
District Antwerpen

Stadsontwikkeling
Onroerend Erfgoed - dienst archeologie

Francis Wellesplein 1 | 2018 Antwerpen

Opmetingsplan
Opmeting :
Roel Smets| landmeter-expert

Datum : September 2016

Sleuf 2:
Sint - Jansvliet
Site A443

Opmeting bestaande toestand met
aangelegde sleuven

Coördinaten volgens Lambert 1972-projectie via FLEPOS
Hoogtepeilen volgens TAW (in m)

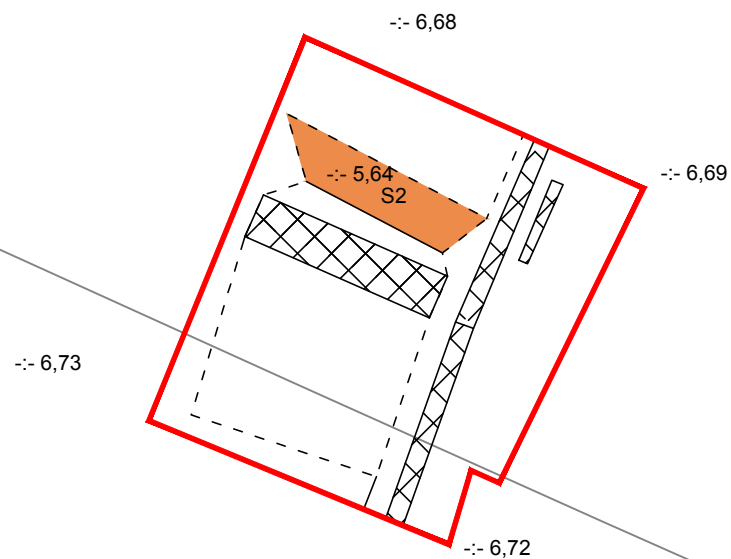
Schaal : 1/50

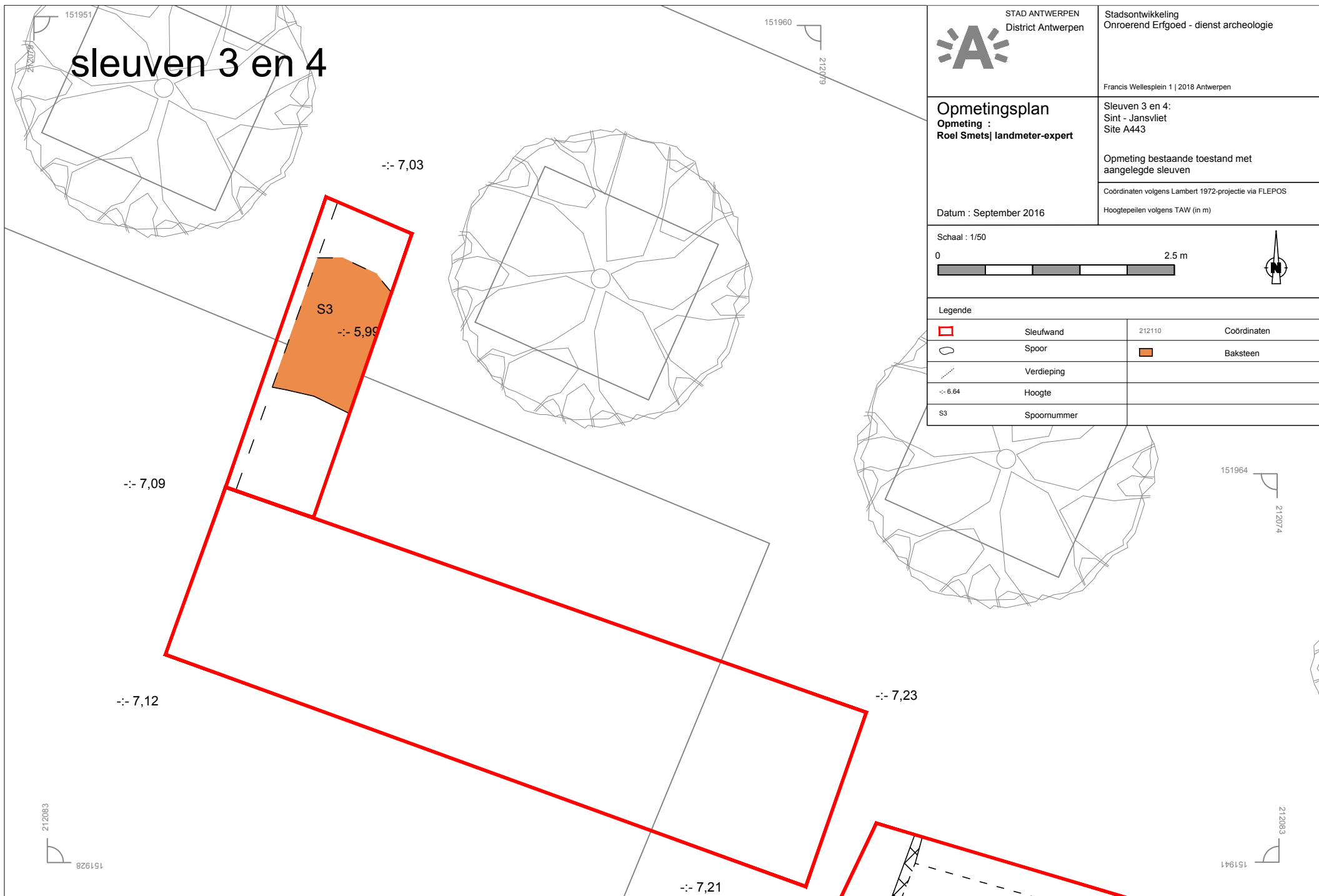
0 2.5 m

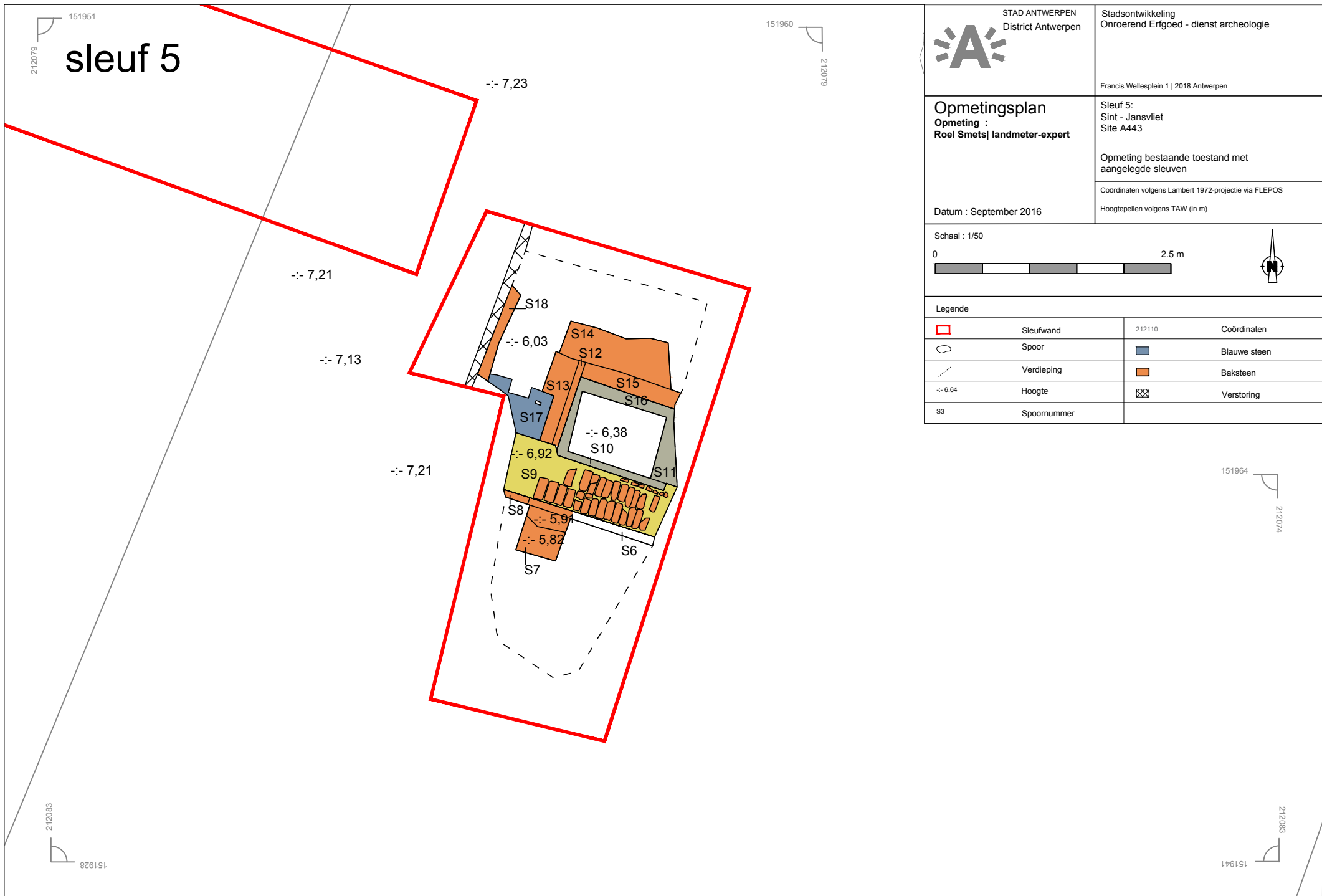

Legende

	Sleufwand	212110	Coördinaten
	Spoor		Baksteen
	Verdieping		Verstoring
-:- 6.64	Hoogte		
S1	Spoornummer		

STAD ANTWERPEN
District Antwerpen

Stadsontwikkeling
Onroerend Erfgoed - dienst archeologie

Francis Wellesplein 1 | 2018 Antwerpen

Opmetingsplan
Opmeting :
Roel Smets| landmeter-expert

Datum : September 2016

Sleuf 5:
Sint - Jansvliet
Site A443

Opmeting bestaande toestand met
aangelegde sleuven

Coördinaten volgens Lambert 1972-projectie via FLEPOS
Hoogtepeilen volgens TAW (in m)

Schaal : 1/50

0

2.5 m

Legende

	Sleufwand	212110	Coördinaten
	Spoor		Blauwe steen
	Verdieping		Baksteen
	Hoogte		Verstoring
	Spoornummer		

